

**ОБІЗНАНІСТЬ ТА *СТАВЛЕННЯ*
ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ
І БАТЬКІВ *ДО* КОМПЛЕКСНОЇ
*СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ***

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

**ОБІЗНАНІСТЬ ТА СТАВЛЕННЯ
ВЧИТЕЛЬСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ І БАТЬКІВ
ДО КОМПЛЕКСНОЇ СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Звіт та інфографіку дослідження
можна завантажити онлайн за QR-кодом:

Це дослідження проведено Аналітичним центром Cedos у партнерстві з Дослідницькою агенцією Info Sapiens на замовлення Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) та за підтримки Міністерства освіти та науки України. Матеріали, висновки та рекомендації, викладені в даній публікації, відображають погляди авторок і не обов'язково є відображенням офіційної позиції UNFPA.

Зміст

Короткі результати дослідження	5
Скорочення	9
Вступ	10
Методологія дослідження	16
Якісний компонент дослідження	16
Кількісний компонент дослідження	17
Використання поняття «статеве виховання» в інструментарії дослідження	19
Етичний аспект дослідження	19
Обмеження дослідження	20
1. Ставлення батьків і вчителів/ок до комплексної сексуальної освіти	21
1.1. Неформальна сексуальна освіта: у родині та як позашкільні заходи	21
1.2. Формальна сексуальна освіта – у закладах загальної середньої освіти	27
2. Готовність батьків та вчителів/ок долучатися до комплексної сексуальної освіти	54

2.1. Досвід реалізації сексуальної освіти	54
2.2. Підготовка до реалізації сексуальної освіти	60
2.3. Готовність говорити на чутливі теми	66
2.4. Погляди на зміст сексуальної освіти	73
3. Потреби батьків та вчителів/ок щодо власної участі у комплексній сексуальній освіті	81
3.1. Бар'єри щодо участі у сексуальній освіті	81
3.2. Мотивація долучатися до сексуальної освіти	84
3.3. Потреби батьків щодо допомоги з сексуальною освітою	87
3.4. Запити вчителів/ок щодо проведення сексуальної освіти	91
Висновки й рекомендації	94
ДОДАТОК 1. КІЛЬКІСТЬ ОПИТАНИХ РЕСПОНДЕНТІВ/ОК, РОЗПОДІЛ ЗА ОБЛАСТЯМИ ПРОВЕДЕННЯ ОПИТУВАННЯ	99
ДОДАТОК 2. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ БАТЬКІВ, ЯКІ БУЛИ ОПИТАНІ В МЕЖАХ ДОСЛІДЖЕННЯ	101
ДОДАТОК 3. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЧИТЕЛІВ/ОК, ЯКІ БУЛИ ОПИТАНІ В МЕЖАХ ДОСЛІДЖЕННЯ	104
ДОДАТОК 4. СЦЕНАРІЙ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ З БАТЬКАМИ	107
ДОДАТОК 5. СЦЕНАРІЙ ФОКУС-ГРУПИ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ І ВЧИТЕЛЬОК	116

Короткі результати дослідження

Більшість батьків та вчителів/ок позитивно ставляться до неформальної комплексної сексуальної освіти в родині та на позашкільних заходах. Родина, у якій виховується дитина, має забезпечувати сексуальну освіту – таку позицію підтримують 89% батьків та 92% вчителів/ок. Водночас значно менше матерів і татів (48%) позитивно ставляться до участі їхньої дитини у відповідних неформальних заходах поза школою, наприклад, у тренінгах, лекціях, онлайн-курсах, а негативно до цього ставиться чверть (25%). На фокус-групових дискусіях причинами недовіри батьки та вчителі/ки називали брак інформації щодо їхнього змісту та інформації про тих, хто проводить заходи, – тобто виключеність самих батьків і брак впливу чи контролю з їхнього боку. Тому рівень підтримки сексуальної освіти в неформальних умовах може бути відмінним, якщо йти-меться про конкретні приклади.

Формальна комплексна сексуальна освіта (у школах) має підтримку більшості. Зокрема, батьки вважають такий формат важливим і актуальним, оскільки не всі з них впевнені у своїх знаннях з окремих тем щодо людської сексуальності, а крім того, вони не завжди готові загалом їх обговорювати зі своїми дітьми. Майже 84% батьків та вчителів/ок вважають, що в школах має бути сексуальна освіта. Більшість опитаних підтримують її початок із першого або п'ятого класу, а на фокус-групових дискусіях зазначали й про раніший вік для формальної сексуальної освіти – з дитячого садка. Проте як батьки, так і вчителі/ки не задоволені її станом на сьогодні, зокрема частина з них вважає, що сексуальної освіти в школах взагалі немає. Поза тим, деякі заходи, що їх можна розглядати як компоненти сексуальної освіти, уже мають місце в школах: виховні години та факультативні заняття, лекції запрошених спеціалістів/ок ззовні (наприклад, медпрацівників/ць), кінопокази, підготовки плакатів тощо – і вчителі/ки долучаються до їх організації та проведення.

Вчителі/ки переважно позитивно оцінюють свою готовність до реалізації сексуальної освіти в школах, проте об'єктивні показники свідчать про проблему ситуацію. Близько 40% впевнені у власних знаннях з окремих (чутливих) тем сексуальної освіти та у своїй спроможності обговорювати їх із учнівством. Проте ситуація з готовністю дещо відрізняється, якщо звернути увагу не на суб'єктивні оцінки самих вчителів/ок. В опитуванні та на фокус-групових дискусіях деякі з них транслиували стереотипи, міфи та установки. Зокрема, 62% опитаних вчителів/ок переконані, що дівчата, які носять короткий одяг та ма-

кіяж, цим спонукають хлопців до активних залицянь, що аборти мають бути заборонені в Україні – 33%, негетеросексуальна орієнтація потребує лікування – 36%, а діти з ВІЛ не мають вчитися разом з іншими дітьми – 19%. Якщо вчителі/ки мають подібні установки, то це може впливати не тільки на те, як вони подають матеріал на уроках чи на позакласних заходах – це також відображається й на їхній поведінці та ставленні до учеників/ць, які, наприклад, за своїми особливостями суперечать їхній світоглядній картині «нормативності». Крім того, у педагогічних ЗВО та на курсах з підвищення кваліфікації дуже мало з опитаних отримували підготовку, що стосувалася б сексуальної освіти. Зрештою, таких можливостей взагалі може бракувати, оскільки КСО не впроваджена в школах – відповідно, на державному рівні і немає прямої потреби готувати до неї вчителів/ок та організовувати таке навчання.

Ситуація щодо готовності батьків до реалізації сексуальної освіти для своїх дітей схожа з тією, що й серед вчителів/ок. Третина з них так само переконані у власних знаннях з окремих тем (32%) та вважають, що їм не буде некомфортно при їх обговоренні з дитиною (30%). Проте батьки також мають стереотипи й упередження. Наприклад, 29% вважають, що молоді люди, які мали кілька статевих партнерів/ок, є розбещеними, 27% – що мати статеві стосунки до шлюбу соромно. Серед опитаних батьків 68% вже мали досвід проведення сексуальної освіти в родині для дитини, ще 27% планують це зробити. Водночас близько половини батьків ніяк не готуються до проведення таких бесід, натомість 28% попередньо читають статті в інтернеті, 21% – спеціалізовані книжки для дітей, 12% переглядають блоги секс-педагогів/инь або психологів/инь.

Майже половина батьків (44%) та вчителів/ок (43%) переконані, що не мають жодних бар'єрів при обговоренні з дітьми питань про людську сексуальність. Проте поза цим, як в опитуванні, так і на фокус-групових дискусіях говорили про власну психологічну неготовність, нерозуміння, з чого починати такі розмови та як їх проводити, переживання про брак зацікавленості з боку дітей і підлітків або їхню негативну реакцію тощо. Також учасники/ці дослідження згадували, що самі не мали такого досвіду у дитинстві – як у родині, так і в школах.

Щоби батьки могли взяти на себе одну з провідних ролей у сексуальній освіті для власної дитини, вони потребують навчання для себе, консультацій від спеціалістів/ок, інформаційних матеріалів. Хоча в опитуванні 68% батьків відповіли, що вже проводять сексуальну освіту в родині, на фокус-групових дискусіях мало мам і татів мали такий досвід. Одні самі організовували

бесіди з дітьми на тему рішення про початок статевого життя, про безпечний секс або менструальний цикл, інші проводили розмови після перегляду телепередач або фільмів, що стосуються, наприклад, теми ранніх вагітностей або сексу. Але частина батьків раніше взагалі не замислювалися про необхідність проведення в родині сексуальної освіти або відкладали це на невизначений термін. Незалежно від досвіду, самі батьки говорили про потребу в допомозі з інформацією та підготовкою для них, як проводити такі бесіди з дитиною – про необхідність роботи з батьками і їх навчання також зауважували й вчителі/ки. Запити можна звести до кількох основних: як правильно подавати інформацію залежно від віку дитини та не нашкодити, з чого починати розмову та якою має бути методика її проведення, отримання досвіду проведення заходів із сексуальної освіти, якого батьки самі не отримали в дитинстві. За результатами опитування, 88% батьків хотіли би, щоб школа допомогла із сексуальною освітою для їхньої дитини. Наприклад, щодо деяких тем із сексуальної освіти вони не впевнені у власних знаннях, тому про них мали б розповідати спеціалісти/ки, зокрема у школі, на думку учасників/ць фокус-групових дискусій. Поза цим, учасниці й учасники фокус-групових дискусій висловлювали інтерес до участі в консультаціях чи тренінгах зі спеціалістами/ками, зокрема навіть якщо це буде відбуватися при школі у вечірній час, потребу в соціальних роликах щодо сексуальної освіти та інших інформаційних матеріалах.

Вчителі/ки, які хотіли би долучатися до сексуальної освіти для учнівства, мають запити щодо власної підготовки, супровідних матеріалів та підтримки з боку Міністерства й інших учасників/ць освітнього процесу. Для 91% опитаних корисними були б посібники й інші матеріали для проведення занять – на фокус-групових дискусіях вчителі/ки говорили, що наразі в підручниках недостатньо інформації з тем, що входять до сексуальної освіти, і тому їм необхідно додатково звертатися до інтернету чи інших джерел. Також 80% і більше вчителів/ок вважають корисними для себе проходження курсу з сексуальної освіти, тренінгів щодо підходів і методики проведення відповідних занять із учнівством, ознайомлення із досвідом реалізації сексуальної освіти від інших колег, які вже його мають. Більшість не мали подібної підготовки, коли вчилися в університетах або брали участь у курсах підвищення кваліфікації. Хоча деякі вчителі/ки на фокус-групових дискусіях розповідали, що самі цікавилися цим питанням – тому вони знаходили й проходили онлайн-курси, пов'язані з темою сексуальної освіти, шукали такі матеріали й рекомендації в інтернеті, зверталися до спеціалізованих книжок тощо. Тож наразі рівень підготовки залежить великою мірою від власної

ініціативи вчительки чи вчителя й їхньої зацікавленості в темі загалом. Серед інших запитів вчителів/ок також було названо й окрему організацію, до якої можна було би звертатися за консультацією в проведенні занять або за порадами, запрошувати звідти спеціалістів/ок на уроки, а також підтримка від МОН: підтвердження, що сексуальна освіта має бути в школа, та методичні рекомендації щодо її реалізації.

Скорочення

UNFPA	Фонд ООН у галузі народонаселення
ВІЛ	вірус імунодефіциту людини
ЗВО	заклад вищої освіти
ЗЗСО	заклади загальної середньої освіти
ІППО	інститут післядипломної педагогічної освіти
ІПСШ	інфекції, що передаються статевим шляхом
КСО	комплексна сексуальна освіта
МОН	Міністерство освіти і науки
СНІД	синдром набутого імунодефіциту людини
ФГД	фокус-групова дискусія
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

Вступ

Згідно з визначенням Міжнародного технічного керівництва з сексуальної освіти ЮНЕСКО, комплексна сексуальна освіта (англ. *comprehensive sexuality education*) – «це процес навчання, виховання та розвитку щодо когнітивних, емоційних, фізіологічних та соціальних аспектів сексуальності, що базується на основі навчальної програми»¹. Її мета – забезпечити дітей та підлітків знаннями й навичками, що дозволяють їм підтримувати власне здоров'я та реалізовувати свої права, а також будувати шанобливі стосунки з іншими, бути відповідальними за власний добробут та добробут інших. Зокрема, комплексна сексуальна освіта відіграє превентивну роль щодо таких проблем як гендерно зумовлене насильство та гендерна нерівність, поширеність інфекцій, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД, ранніх небажаних вагітностей тощо. Вона може бути як у формальних умовах (у навчальних закладах, зокрема закладах загальної середньої освіти), так і в неформальних (наприклад, у родині, у вигляді онлайн-курсів, тренінгів або лекцій), а серед її основних принципів такі:

- науково достовірна та відповідна до віку дітей і підлітків інформація,
- поступовість у вивченні тем,
- комплексність тематичного наповнення, що передбачає включення широкого набору питань, що об'єднуються в такі ключові блоки: стосунки; цінності, права й культура, що стосуються людської сексуальності; розуміння рівних прав жінок та чоловіків; насильство та безпека; навички для здоров'я та добробуту; людське тіло та його розвиток; людська сексуальність та поведінка; сексуальне й репродуктивне здоров'я²,
- дотримання людських прав, зокрема на освіту та здоров'я, недискримінацію тощо.

Інші організації, що працюють із сексуальною освітою, наприклад, Міжнародна федерація планування сім'ї (*International Planned Parenthood Federation (IPPF)*), також наголошують на її важливості для захисту здоров'я та добробуту

¹ UNESCO. 2018. International technical guidance on sexuality education, p. 16.

² Перелік ключових тем, запропонований у Міжнародному керівництві з сексуальної освіти. Джерело: UNESCO. 2018. International technical guidance on sexuality education, p. 35.

дітей і підлітків та рекомендують впроваджувати її в школах та поза – в неформальних умовах ³.

Проте для українського суспільства сексуальна освіта – це чутлива, а подекуди й замовчувана тема, особливо якщо йдеться про дітей шкільного віку. Брак широкого діалогу про це явище призводить до того, що навколо поняття сексуальної освіти й досі існує чимало міфів та страхів.

Міфи та страхи навколо сексуальної освіти часто базуються на хибному твердженні про те, що чим раніше та чим більше ми розповідаємо дітям про людську сексуальність, тим гірше це впливає на їхню поведінку та здоров'я. Однак раніше проведені дослідження показують, що це далеко не так. У 2008 та 2016 роках на замовлення ЮНЕСКО дослідники зробили огляд досліджень щодо впливу сексуальної освіти на сексуальну поведінку та здоров'я, а також на рівень знань щодо сексуальності та здоров'я. Проведені раніше дослідження показують, що шкільні програми з сексуальної освіти дозволяють отримати такі результати: відтермінування початку статевого життя, зниження частоти статевих контактів, зменшення кількості сексуальних партнерів/ок, зменшення ризикованої поведінки, збільшення використання засобів контрацепції та презервативів зокрема ⁴.

Згідно з дослідженням українських підлітків, проведеним у межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України» ⁵, у 2018 році серед 15-річних дівчат 6,6% уже мали досвід статевих стосунків, а серед хлопців – 18,5%. Ці показники дещо знизилися з 2002 року, коли була проведена перша хвиля дослідження (29% та 12,1% відповідно). Хоча середній вік першого статевого досвіду за ці роки майже не змінився: серед дівчат це 14,9 років у 2002-му й 15,1 років – у 2018-му, а серед хлопців – 14,2 та 14,4 років відповідно.

Серед 15-річних, які мали досвід статевих стосунків, 23% не використовували ні презерватив, ні протизаплідні пігулки (дівчина або партнерка хлопця, якого

³ IPPF. 2010. Framework for Comprehensive Sexuality Education (CSE): From choice, a world of possibilities.

⁴ UNESCO. 2018. International technical guidance on sexuality education, p. 28.

⁵ Участь у міжнародному проекті «Health behaviour school-aged children» (HBSC) беруть 49 країн, Україна доєдналася в 2002 році, всього було проведено 5 хвиль опитування серед підлітків. В Україні дослідження проводить Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка.

опитували) під час останнього статевого акту. Для порівняння, в Нідерландах, де сексуальна освіта починається ще з дитячого садка, цей показник – 11%, найменше – лише 8% в Данії ⁶. Також, згідно зі звітом ВООЗ, рівень народжуваності серед дівчат 15-19 років в Україні є більшим за середній у країнах Європи та Азії: 27 на 1000 дівчат проти 17 на 1000 дівчат відповідно ⁷. При цьому в порівняльній таблиці попереду з мінімальним відривом Вірменія, Сербія та Білорусь ⁸.

Водночас, учнівство 10-17 років передусім отримує знання про статеві стосунки з інтернету, рідше – від однолітків та з телепередач, і лише потім у переліку цих джерел ідуть батьки та вчителство ⁹. Хоча відповідно до міжнародних рекомендацій, основними агентами/ками передачі знань у сфері сексуальної освіти мали б бути батьки та шкільні вчителі/ки – проте на практиці це далеко не завжди так.

Підтримка та участь батьків у комплексній сексуальній освіті є не лише необхідною, а й вирішальною. Для дітей поведінка батьків є прикладом стосунків, вираження емоцій, розподілу гендерних ролей у сім'ї ¹⁰. Разом з тим через брак знання про зміст та цілі сексуальної освіти у батьків нерідко виникають побоювання щодо необхідності її впровадження. І хоча серед завдань сексуальної освіти немає таких, що пов'язані з трансформацією інституту сім'ї, в окремих, більш консервативно налаштованих суспільних колах і далі існує думка, що знання, які транслює сексуальна освіта, можуть шкодити йому. Та серед її завдань немає таких, що пов'язані з заміною ролі батьків або

⁶ Inchley J, Currie D, Budisavljevic S, Torsheim T, Jåstad A, Cosma A et al., editors. Spotlight on adolescent health and well-being. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey in Europe and Canada. International report. Volume 1. Key findings. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2020. p. 25

⁷ WHO. 2018. Situation of child and adolescent health in Europe, p.171.

⁸ Ibid, p. 164.

⁹ ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». 2019. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді».

¹⁰ WHO. 2010. Standards for Sexuality Education in Europe. Електронний доступ: https://www.bzga-whocc.de/fileadmin/user_upload/WHO_BZgA_Standards_English.pdf.

взагалі інституту сім'ї. Навпаки, завдяки школам забезпечується підтримка та доповнюється роль батьків у сексуальній освіті. Тож значну роль у реалізації сексуальної освіти на місцевих рівнях відіграють і вчителі/ки^{11,12}.

Вони мають бути вмотивовані, неупереджено ставитися до предмету, що викладають, поширювати перевірену інформацію, розуміти засади комплексної сексуальної освіти – за таких умов, зокрема, вона може бути ефективною¹³. Та для цього самим вчителям/кам необхідна можливість навчатися – проходити спеціальні курси та тренінги в межах підвищення кваліфікації. Крім того, важливо, щоб вони мали підтримку від керівництва навчальних закладів, у яких працюють, зокрема й заохочення до викладання тем із сексуальної освіти. Але комплексної сексуальної освіти наразі в школах не впроваджено, тому і відповідної підготовки вчителі/ки не отримують. Натомість проведення тематичних факультативних занять чи, наприклад, виховних годин можуть бути лише окремими проявами ініціативи вчителів/ок.

Формальної сексуальної освіти в Україні де-юре не існує: у школах немає відповідного предмету, а поняття «сексуальна освіта» немає у законодавстві – зокрема, в ЗУ «Про загальну середню освіту» про таке явище не згадано. Хоча де-факто вона все ж має місце у школах, оскільки деякі її теми вже давно включені в окремі предмети інваріантної складової – предмети, які вивчають в обов'язковому порядку всі учениці та учні¹⁴. Це стосується «Біології», «Основ здоров'я», «Правознавства», «Української літератури» та «Зарубіжної літератури», «Української мови», «Громадянської освіти», які викладаються у 5-11 класах. Проте окремого рамкового документу, який би структурував ці

¹¹ Ibid.

¹² UNESCO. 2018. International technical guidance on sexuality education. Електронний доступ: https://unesdoc.unesco.org/in/documentViewer.xhtml?v=2.1.196&id=p::usmarcdef_0000260770&file=/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_d8d4de18-19d0-4a35-8eb2-ab5eaa5ca5d3%3F_%3D260770eng.pdf&updateUrl=updateUrl2037&ark=/ark:/48223/pf0000260770/PDF/260770eng.pdf.multi&fullScreen=true&locale=en%5B%7B%22num%22%3A146%2C%22gen%22%3A0%7D%2C%7B%22name%22%3A%22XYZ%22%7D%2C0%2C842%2C0%5D.

¹³ Training matters: A framework for core competencies of sexuality educators.

¹⁴ Cedos. 2019. Сексуальна освіта в школах: чи є що покращувати?. Електронний доступ: <https://cedos.org.ua/uk/articles/stvorennia-peredumov-dlia-rozvytku-seksualnoi-osvity-v-shkolakh>.

теми й відповідні очікувані результати навчання, що їх мають здобути учениці й учні, немає, тому сексуальна освіта в українських школах залишається непомітною.

В Україні досі не всі батьки та школи долучаються до комплексної сексуальної освіти своїх дітей – більше того, не всі розуміють її важливість або й узагалі замислюються над цим, хоча саме вони є основними агентами/ками соціалізації дитини. Комплексна сексуальна освіта досі залишається невидимою у школах, а в родинях досі залишаються не обговорюваними «табуйовані» питання, важливі для майбутнього добробуту дитини – і цьому може бути безліч пояснень. Робота над впровадженням комплексної освіти у школі та в позашкільних умовах – задача об'ємна, що потребує уваги держави та залучення багатьох сторін.

Для цього спершу важливо виявити й описати ставлення батьків і вчителів як основних агентів/ок соціалізації дитини до комплексної сексуальної освіти та готовність брати в ній участь – саме з цією **метою** було проведено дослідження. Відповідно, його **завданнями** були такі:

1. Оцінити частку батьків та вчителів/ок, які підтримують КСО в формальній та неформальній освіті.
2. Виявити готовність вчителів/ок впроваджувати та запускати КСО у школах. Визначити, у якій ролі та в якій мірі вчителі/ки підтримують КСО у школах. Визначити, як вчителі/ки оцінюють свою здатність спілкуватися з учнівством на чутливі теми та який рівень їхніх знань та навичок, пов'язаних із КСО.
3. Оцінити готовність батьків підтримувати КСО для своїх дітей, вміння спілкуватися зі своїми дітьми на чутливі/інтимні теми.
4. З'ясувати, що потрібно батькам та вчителям/кам, щоб вони могли взяти на себе провідні ролі у КСО.

Результати цього дослідження будуть корисними для прийняття доказових рішень при розвитку комплексної сексуальної освіти в Україні у межах проведення реформи Нової української школи, при розробці й оновленні навчальних програм для середньої освіти, покращенні процесу підготовки майбутніх вчителів/ок та підвищенні їхньої кваліфікації, при роботі з батьками щодо збільшення їхньої участі в освіті дітей, а також для розвитку освіти для дорослих.

Дослідження здійснено ГО «Аналітичний центр Cedoss» у партнерстві з Дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи, а також фінансової, технічної та організаційної підтримки Представництва Фонду ООН в галузі народонаселення (UNFPA) в Україні.

До складу авторського колективу входили Тетяна Жерьобкіна, Марія Куделя, Юлія Назаренко, рецензування – Анастасія Фітісова та Тетяна Степурко, коректура й переклад – Роксолана Машкова. Опитування було проведено Дослідницькою агенцією Info Sapiens, фокус-групові дискусії – Аналітичним центром Cedos.

Експертна підтримка на етапі фіналізації звіту – Наталя Лещук, експертка UNFPA з розвитку навичок молоді.

Авторський колектив висловлює подяку Тимофію Бріку, Ірині Когут, Олегу Марущенко, Тетяні Слободян, Сергію Терентьєву та Світлані Фіцайло за інтерес та змістовні коментарі до інструментарію дослідження, Любомирі Мандзій (МОН) – за підтримку етапу опитування.

Методологія дослідження

У грудні 2019 – червні 2020 року на замовлення UNFPA Україна Аналітичний центр Cedos проводив дослідження про обізнаність та ставлення батьків і вчителів до комплексної сексуальної освіти. Для вирішення поставлених завдань дослідження передбачало проведення кількісного (опитування) та якісного (фокусованих групових дискусій, далі – ФГД) компонентів.

Якісний компонент дослідження

У межах якісного компоненту дослідження протягом січня-травня 2020 року було проведено 10 ФГД. Метод ФГД дозволив зібрати первинну описову інформацію щодо поглядів, обізнаності та готовності батьків та вчителів до КСО. Привносячи групову динаміку в обговорення недопредставленої в суспільному дискурсі теми, цей метод краще, ніж інші якісні методи, дозволив прослідкувати аргументацію батьків та вчителів, які мають різні погляди щодо КСО, включно з тими, хто таких поглядів на початку дискусії взагалі не мали.

У Києві, Чернігові, Львові, Харкові, Одесі (столиці та обласних центрах, що представляють різні регіони країни) було проведено по 2 ФГД: окремо із батьками та вчителями/ками. Перші 6 ФГД відбувалися у форматі особистих зустрічей, решта – дистанційні зустрічі за допомогою відеозв'язку¹⁵. На кожній групі було по 8-9 учасниць і учасників, а дискусія тривала в середньому по 2 години, вівся її аудіозапис із попередженням присутніх завчасно.

У складі ФГД з батьками були учасники/ці, чий діти навчаються в 1-4 та 5-11 класах, на кожній із груп було щонайменше по 3 чоловіки (один з них – батько дитини, що ходить до 1-4 класу, двоє – батьки дітей, що ходять до 5-11 класів). Класи було визначено одним із критеріїв для того, щоб урахувати досвід батьків, які мають дітей різного віку й, відповідно, можуть висловлюватися щодо навчання в початковій, базовій та старшій школі.

У складі ФГД з вчителями/ками були ті, які працюють у початковій школі, та ті, які викладають у 5-11 класах предмети, що містять теми сексуальної освіти

¹⁵ Проведення ФГД було перенесено у формат дистанційних зустрічей у зв'язку з обмеженням пересування між областями та всередині населених пунктів під час карантину, що був уведений в Україні в березні 2020 року.

(«Біологія», «Основи здоров'я», «Громадянська освіта»), і мають педагогічний стаж мінімум 5 років.

Під час дискусій з батьками та вчителями/ками обговорювали такі теми:

- ставлення до комплексної сексуальної освіти;
- оцінка поточного стану сексуальної освіти у школі та очікування;
- готовність підтримувати сексуальну освіту для своїх дітей/підтримувати та впроваджувати сексуальну освіту в школі;
- здатність спілкуватися на чутливі теми зі своїми дітьми/з учнівством;
- потреби для виконання провідних ролей у комплексній сексуальній освіті.

Учасники/ці ФГД рекрутувалися через звернення із запрошенням до шкіл у відповідних містах.

Кількісний компонент дослідження

У період з 27 лютого по 15 квітня 2020 року компанією Info Sapiens було проведено опитування батьків дітей 6-17 років та вчителів/ок, які працюють у закладах загальної середньої освіти. Завданням кількісного компоненту дослідження було оцінити частку батьків та вчителів/ок, які підтримують КСО в формальній та неформальній освіті, оцінити готовність вчителів/ок впроваджувати та запускати КСО у школах, готовність батьків підтримувати КСО для своїх дітей, з'ясувати запити батьків та вчителів/ок стосовно їхньої участі в КСО. Метод – особисте інтерв'ю з використанням паперової анкети ¹⁶.

У межах кількісного компоненту було опитано:

- 500 батьків дітей шкільного віку (з них 230 – батьки, які мають дитину, що навчається в 1-4 класах; 270 – батьки, які мають дитину, що навчається в 5-11 класах),
- 500 вчителів/ок, які працюють у закладі загальної середньої освіти (з них 230 викладають у 1-4 класах; 270 викладають у 5-11 класах принаймні один із таких предметів: «Біологія», «Основи здоров'я», «Громадянська освіта»).

Географічне охоплення – вся Україна за винятком тимчасово окупованих

¹⁶ У зв'язку з обмеженнями на проведення особистих інтерв'ю під час карантину 50 інтерв'ю з вчителями/ками було проведено методом телефонного інтерв'ю.

територій. Дизайн вибірки базувався на даних Державної служби статистики України станом на 1 січня 2018 року щодо кількості дітей шкільного віку, а також щодо їх кількості у кожній школі – звідси розподіл відносно дітей, які навчаються у 1-4 та 5-11 класах.

Вибірка була стратифікована на 5 типів населених пунктів за областями:

- сільська місцевість (села),
- міста та селища міського типу з населенням до 50 000,
- міста з населенням 50 000 – 100 000,
- міста з населенням 100 000 – 500 000,
- міста з населенням понад 500 000.

Всі населені пункти з населенням понад 200 000 потрапили до вибірки через велику кількість населення. Щодо решти населених пунктів, їх кількість у кожній страті була розрахована як кількість інтерв'ю в страті, поділена на 3 (що є мінімальною кількістю інтерв'ю на один населений пункт). Якщо на страту припадало менше 3 інтерв'ю, вони переносилися до іншої групи з більшою кількістю населення тієї ж області. Населені пункти з населенням менше 200 000 мешканців/ок були обрані методом з імовірністю, пропорційною розміру; якщо в населеному пункті було більше однієї школи, то вони були обрані так само.

У кожній страті кількість інтерв'ю була пропорційно розподілена відповідно до кількості учнівства (дітей віком 6-17 років) у ній (на основі даних Державної служби статистики). На останньому етапі на основі даних Державної служби статистики було встановлено квоти відповідно до віку дітей на вчителів/ок та батьків дітей 6-10 років (1-4 класи) та 11-17 років (5-12 класи) пропорційно до кількості дітей відповідного віку.

Залучення респондентів/ок відбувалося через школи: інтерв'юери/ки зверталися до директорів/ок по дозвіл провести опитування серед батьків та вчителів школи. Аналітичний центр Sedos отримав лист підтримки дослідження від Міністерства освіти і науки, за рахунок чого було зменшено ризик відмов щодо участі в дослідженні. У кожній школі було опитано щонайменше 3 вчителі/ки і стільки ж батьків.

Вибірки репрезентативні кількості дітей віком 6-17 років, що проживають у регіонах України.

Теоретична похибка кожної з вибірок не перевищує 4,4% з довірчою ймовірністю 95%.

15% вибірки було верифіковано процедурами забезпечення якості: за допомогою телефонного контролю (телефони респондентів/ок фіксувалися в анкеті під час інтерв'ю) перевірялися факт проведення інтерв'ю та його тривалість, правильність заповнення анкети (порівнювалися відповіді на контрольні запитання).

Використання поняття «статеве виховання» в інструментарії дослідження

Після проведення перших ФГД та пре-тесту опитування було встановлено, що використання терміну «статеве виховання» для обговорень з батьками та вчителями/ками викликає у них менше запитань і потреб уточнювати його зміст, а також є більш комфортним у комунікації для респондентів/ок та інформантів/ок. З огляду на це в інструментарії дослідження (в анкеті та сценарії для ФГД) термін «сексуальна освіта» було замінено на «статеве виховання», при цьому однаково на початку кожного інтерв'ю при опитуванні та ФГД було озвучено визначення саме сексуальної освіти з уточненням, що питання стосуватимуться саме цього. Це пояснення включало перелік основних тем та кілька головних принципів КСО і було сформульоване так:

«Під цим поняттям мається на увазі викладання та навчання тем, що пов'язані з сексуальністю як сферою життя людини: репродуктивне здоров'я та репродуктивна функція, тіло й розвиток людини, стосунки (сімейні, романтичні, дружба), цінності та права людини, насильство й безпека, медійна грамотність, гендерна рівність та інші. Головна умова такого статевого виховання – теми викладаються відповідно до віку».

У цьому звіті формулювання «статеве виховання» замість «КСО» використане лише у графіках та таблицях – оскільки саме так під час проведення опитування та ФГД було названо комплексну сексуальну освіту у спілкуванні з учасниками/цями дослідження.

Етичний аспект дослідження

Дослідження відповідає етичним вимогам до науково-дослідницької діяльності, передбаченим Кодексом професійної етики соціолога, який затвердила Соціологічна асоціація України¹⁷.

¹⁷ САУ. Кодекс професійної етики соціолога, 2004. Електронний доступ: <http://sociology.od.ua/index.php/norm-prav-dok/cod-soc.html>.

Обмеження дослідження

У межах якісної частини дослідження до участі у ФГД не було залучено батьків і вчителів/ок, які проживають у сільській місцевості. ФГД були проведені у 5 обласних центрах – тому учасниками/цями були ті, хто проживають у містах і мають досвід лише відносно міських шкіл, оскільки їхні діти там навчаються або вони там працюють. Водночас кількісне опитування охопило батьків та вчителів/ок з сільської місцевості.

З огляду на невеликий обсяг вибірок вчительства та батьків, в аналізі опитування подано переважно узагальнені дані відносно кожної з цільових груп – без розподілу за квотами: батьків, які мають дітей 1-4 та 5-11 класів, вчителів/ок, які викладають у 1-4 та 5-11 класах. Під час інтерпретації результатів опитування, поданих з більш деталізованими розподілами, слід враховувати, що статистична похибка вибірки може бути вищою, ніж 4,4%.

1. Ставлення батьків і вчительської спільноти до комплексної сексуальної освіти

1.1. Неформальна сексуальна освіта: у родині та як позашкільні заходи

Більшість батьків дітей шкільного віку та вчителів/ок, які взяли участь у дослідженні, ставляться прихильно до комплексної сексуальної освіти, як до неформальної – поза школою, зокрема й у сім'ї, так і до формальної – у школі.

Учасники/ці ФГД натрапляли раніше на поняття «сексуальна освіта» або його синоніми (наприклад, «статеве виховання») – у телепередачах, в інтернеті, зокрема у статтях, у соціальних мережах, а окремо вчителі/ки – ще й на курсах з підвищення кваліфікації, у Центрі соціальних служб, на конференціях (на одній з яких у своєму виступі почесна посолка UNFPA Україна згадувала про це явище). Проте спільним для них було різне розуміння поняття на початку кожного обговорення – це стосувалося формату загалом, змісту, мети, а також і наявності в українській школі. Але при детальнішому обговоренні КСО часто лунала думка про її актуальність для українських дітей і підлітків та доречність як у родинах, так і в школах. Необхідність впровадження КСО мотивували поширеним явищем ранніх сексуальних дебютів (перший досвід статевого акту), небажаних вагітностей серед дівчат підліткового віку, неякісною інформацією в інтернеті та від однолітків.

«Дивіться. Мені здається, що обговорювати, потрібна сексуальна освіта і чи має вона відбуватися в школі, – це все одно, що говорити, чи маємо ми в школі вивчати термодинаміку. Це базові права всіх наших людей, в нас в Конституції записано, що всі мають право на освіту. І освіту, в тому числі, і цю».

(Вчитель «Біології»)

Згідно з міжнародними рекомендаціями, сексуальну освіту варто починати саме з сім'ї – **тобто родина, в якій виховують дитину, має забезпечувати сексуальну освіту**. Таку позицію більшою мірою або повністю підтримують як батьки (89%), так і вчителі/ки (92%), по 6-8% не визначилися або мають нейтральну позицію, натомість проти – найменше (по 3%). Такий розподіл відповідей зберігається для батьків дітей різного віку і вчителів/ок з початкових та 5-11 класів.

Таблиця 1. Ставлення до твердження «Родина, в якій виховуються діти, має забезпечувати статеве виховання»

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
Повністю підтримую	67%	72%
Більшою мірою підтримую	22%	20%
Як підтримую, так і не підтримую	5%	5%
Більшою мірою не підтримую	1%	1%
Зовсім не підтримую	2%	1%
Важко відповісти	3%	1%

Питання “Оцініть, будь ласка, за 7-бальною шкалою, наскільки ви підтримуєте твердження «Родина, в якій виховуються діти, має забезпечувати статеве виховання», де «1» – це «Зовсім не підтримую», а «7» – «Повністю підтримую»?”, альтернативи було укрупнено. Батьки – n=500, вчителі/льки – n=500

Найкращим віком для початку сексуальної освіти в родині міжнародні рекомендації, зокрема Міжнародне технічне керівництво з сексуальної освіти від ЮНЕСКО, називають перші роки життя. Уявлення частини опитаних відповідають цим рекомендаціям: більшість обирали варіанти про дошкільний вік – до 6 років (див. Таблиця 2). Хоча серед батьків сумарний відсоток відповідей про дошкільний вік дещо менший (46%), як порівняти з відповідями вчительок/ів (65%) – причому 37% останніх обирали «2-3 роки». Ще близько п’ятої частини батьків (22%) вважають доречним почати сексуальну освіту в родині, коли дитині вже 10-12 років – саме після закінчення початкової школи, і майже стільки ж (18%) – з 7-9 років. Серед вчительок/ів такі варіанти обрали по 14%. Натомість найменше підтримки у варіантів про старший вік – від 13 до 18 років (обрали 10% батьків і 5% вчительок/ів).

Таблиця 2. З якого віку має починатися сексуальна освіта в родині

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
2-3 роки	21%	37%
4-6 років	25%	28%
7-9 років	18%	14%
10-12 років	22%	14%
13-15 років	9%	5%
16-18 років	1%	0%
Важко відповісти	4%	2%

*Питання «А в родині з якого віку має починатися статеве виховання?».
Батьки – n=500, вчительки/лі – n=500*

На ФГД звучали також думки, що забезпечення базової сексуальної освіти з боку батьків має відбуватись від народження дитини або ж коли вона починає ставити питання.

«Елементарне статеве виховання на дитячому рівні має йти – напевно, ледь не з народження. Коли дитина народжується, батьки мають її пояснити, як підмиватися, як за собою доглядати, наскільки часто, як спілкуватися».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

«Я вважаю, що на ці теми треба розмовляти, коли дитина починає “чому те, а чому те?”».

(Вчителька початкових класів)

Зовсім інша ситуація з підтримкою неформальної сексуальної освіти. Найбільше побоювань, ймовірно, викликає формат, що передбачає проведення заходів (зокрема й онлайн) поза школою та не обов'язково із залученням батьків. Це можуть бути, наприклад, онлайн-курси або тренінги від активістів/ок або спеціалістів/ок.

Серед батьків половина (48%) позитивно ставляться до того, щоб їхні діти брали участь у заходах неформальної сексуальної освіти (при чому різниці практично немає між тими, в кого старші й молодші діти – 52% та 43% відповідно). Водночас чверть батьків негативно ставляться до такої практики – 25% і 26% (див. Рис.1). Решта або не визначилися з відповіддю, або зайняли нейтральну позицію.

Рис. 1. Ставлення батьків до участі їхньої дитини у заходах неформальної сексуальної освіти поза школою (тренінги, лекції, онлайн-курси)

Питання “Оцініть, будь ласка, за 7-бальною шкалою, як ви ставитеся до того, щоб ваша дитина брала участь у заходах неформального статевого виховання, поза школою (тренінги, лекції, онлайн-курси тощо), де «1» – це «Абсолютно негативно», а «7» – «Абсолютно позитивно»”, альтернативи було укрупнено. Батьки – n=500

Якщо повернутися до питання про ставлення до сексуальної освіти в родинях, то підтримка такого формату була значно більша – 89% батьків повністю або

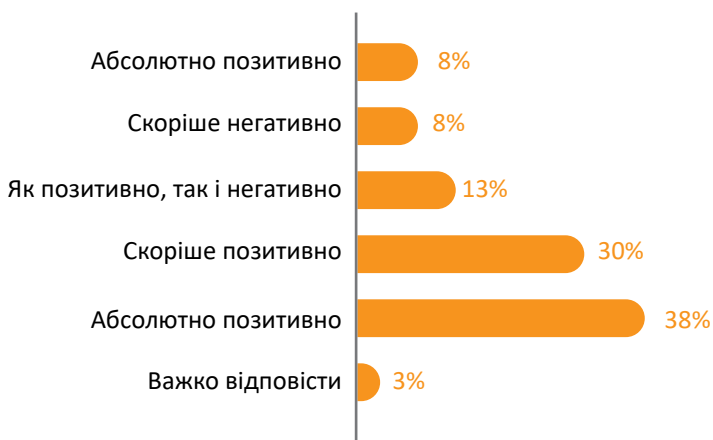
більшою мірою підтримували його, тож одним із пояснень може бути їхнє побоювання про брак впливу чи контролю над заходами, де вони самі не будуть присутніми.

«Я не довіряю їм. Я не знаю, що це за організація, які у неї ліцензії, які у неї права, які там викладачі, яка там у них освіта...»

(Мати 5-класника)

Натомість вчителі/ки дещо більше підтримують **неформальну сексуальну освіту** як загальне явище (див. Рис.2). Зокрема, 68% позитивно ставляться до такого формату, натомість негативне ставлення мають значно менше опитаних – 16%.

Рис. 2. Ставлення вчителів/ок до неформальної сексуальної освіти для дітей віком від 15 років не в межах школи¹⁸

Питання “Оцініть, будь ласка, за 7-бальною шкалою, ваше ставлення до неформального статевого виховання для дітей віком від 15 років, не в межах школи (тренінги, лекції, онлайн-курси тощо), де «1» – це «абсолютно негативно», а «7» – «абсолютно позитивно»?”, альтернативи було укрупнено. Вчителі/льки – n=500

¹⁸ Це питання було дещо відмінне від того, що ставили батькам (у них питали про їхню власну дитину): для вчителів/ок додавали уточнення про орієнтовний вік дитини – 15 років.

Меншу підтримку неформальної КСО як серед батьків, так і серед вчительок/ів може пояснювати невизначеність щодо форматів та змісту в порівнянні з тією, що має бути в школі або ж у родині, а також менша обізнаність із таким форматом.

На ФГД питання неформальної сексуальної освіти викликало найбільше невизначеності серед учасників/ць. Наприклад, хто проводитиме такі заходи: чи це спеціалістка, чи хтось без відповідної підготовки та знань? Дітей якого віку така освіта має залучати? Яким є зміст неформальної сексуальної освіти? Лише деякі учасники/ці зазначали, що їм відомі приклади неформальної сексуальної освіти, і могли навести їх. Хоча загалом більшість учасників/ць ФГД зрештою схвально поставилися й до такого формату й називали його актуальним для дітей і підлітків.

Крім того, у ході обговорення неформальної КСО серед батьків і вчителів/ок висловлювалися й тези щодо її можливих недоліків та навіть ризиків. По-перше, це брак контролю чи нагляду з боку старших, зокрема батьків і вчителів/ок. В інтернеті не всі матеріали ранжуються за віком та включають лише достовірну інформацію – тому вони можуть бути й шкідливими для дітей та підлітків, на думку учасників/ць. А до тих, хто проводять такі заходи з сексуальної освіти, деякі батьки мають недовіру, оскільки не мають інформації про їхню освіту, загалом підготовку тощо. По-друге, неформальна сексуальна освіта не є такою ж доступною для всіх дітей і підлітків, як у школі, оскільки не всі можуть використовувати такі ресурси через, наприклад, обмежений доступ до інтернету у вразливих верств населення. По-третє, діти й підлітки самі можуть не хотіти брати участь у заходах неформальної сексуальної освіти, зокрема через брак інтересу або ж страх бути піднятими на сміх серед однолітків.

«...всі ці онлайн-курси повинні бути за певним віком, а не завжди ми можемо контролювати, якого віку дитина що буде дивитися. Тому це повинні бути, якщо перегляд якогось фільму, то тільки під контролем вчителя [...]. Якщо ми просто це випустимо в інтернет, в онлайн-ресурс, вибачте, там всі почнуть дивитися все підряд, і, дійсно, ми можемо нанести тут психологічну травму дитині. Це теж небезпечно».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

«Ви ж зрозумійте правильно, хтось, може, і захоче сходити туди, але побоїться, що його засміють, там, в школі чи, там, друзі [...]. І ти вже не хочеш – не радий, що пішов».

(Батько 8-класника)

1.2. Формальна сексуальна освіта – у закладах загальної середньої освіти

Підтримка формальної сексуальної освіти

Абсолютна більшість опитаних вважають, що у школах має бути сексуальна освіта: повністю або більшою мірою це підтримують 84% батьків та 83% вчителів/ок (див. Таблиця 3). Натомість протилежну позицію мають значно менше – по 9%: вони зовсім або більшою мірою не погоджуються з таким твердженням. Решта 8% для кожної з вибірок не мали однозначної відповіді: або не змогли відповісти на це запитання, або обирали нейтральний варіант, тобто як підтримують, так і не підтримують водночас.

Таблиця 3. Ставлення до твердження «У школах має бути статеve виховання»

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
Повністю підтримую	60%	60%
Більшою мірою підтримую	24%	23%
Як підтримую, так і не підтримую	5%	8%
Більшою мірою не підтримую	3%	6%
Зовсім не підтримую	5%	3%
Важко відповісти	3%	0%

Питання “Оцініть, будь ласка, за 7-бальною шкалою, наскільки ви підтримуєте твердження «У школах має бути статеve виховання», де «1» – це «Зовсім не підтримую», а «7» – «Повністю підтримую»?”.

Батьки – n=500, вчителі/ки – n=500

На ФГД батьки та вчителі/ки обговорювали важливість того, щоб сексуальна освіта обов'язково була у школі. У якості пояснення, зокрема, називали неготовність батьків займатися цими питаннями в родині. Самі батьки називали деякі теми, в яких не вважають себе «спеціалістами» для обговорення з дітьми (наприклад, ВІЛ, репродуктивне здоров'я, безпека, захищений секс). Крім того, на їхню думку, інформацію про сексуальність діти можуть краще сприймати саме від вчителів/ок чи інших дорослих.

Вчителі/ки теж вказували на проблему браку сексуальної освіти в родинях. Вони пов'язували це з браком часу у батьків на своїх дітей, небажанням проводити вдома бесіди, недостатньою обізнаністю самих дорослих у цих темах, а також неготовністю самих дітей до спілкування з батьками на такі теми, зокрема через сором'язливість.

«Ми з вами живемо у XXI столітті. Батьки або зайняті, або десь працюють, або вони просто не хочуть розмовляти про це. І потім, коли дитина не знаходить відповіді на такі нагальні питання, а дитина буде вимагати відповідей на таке вже і в 10, і в 11 років, коли починається статеве дозрівання. І куди вона піде? Вона піде в інтернет. В інтернеті вона знайде, в першу чергу, від якихось «изошрєнных» варіантів до ще набагато гірших форм пояснення того, що відбувається.»

(Вчитель «Громадянської освіти»)

«[...] деколи буває таке, що батьки не завжди є тим авторитетом, як би, для дітей... Ну, не те що там батьки погані – але просто от я по своїй дитині знаю, що для неї, наприклад, вчителька сказала – то святе...»

(Мати 5-класниці)

«Інколи трапляється так, що в сім'ї про це або не говорять, або дитина сама не хоче це чути, починає соромитися. Чи: “Ой, все, мама, припини, тато, не хочу я зараз про це говорити”. Або: “Мені про це ще рано”. А саме в школі, саме в соціумі, де дитина знаходиться в тісному контакті з різною статтю, це і хлопці, і дівчата, саме є доречним говорити про це в школі.»

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Окрім того, що сексуальна освіта у школі дає можливість отримати інформацію тим дітям, батьки яких не обговорюють ці питання вдома, також це може бути рішенням для дітей із родин з гіршими соціально-економічними обставинами або з неповних родин, родин трудових мігрантів/ок.

«Школа – це як допоміжний елемент. Тому що не всі батьки приділяють [так], як вони хочуть приділити своїм дітям увагу. Зараз такий час, що багато хто за кордоном, багато на роботі проводять свій час переважно».

(Батько 8-класника)

Початок та формат формальної сексуальної освіти

Хоча більшість батьків та вчителів/ок і підтримують сексуальну освіту в школах, проте їхні думки різняться стосовно того, коли вона має починатися: з якого саме класу, і чи взагалі це має бути початкова школа – або ж базова чи старша.

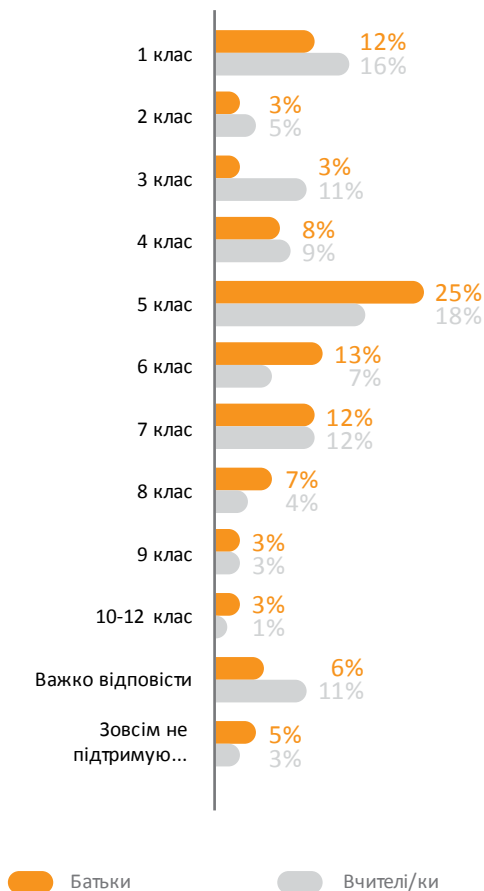
Серед батьків, які не висловили категоричного заперечення проти сексуальної освіти в школах¹⁹, 26% вважають, що починатися вона має з початкової школи (див. Рис.3). Ще 25% обрали варіант про 5 клас. Вчителі/ки частіше обирали початкову школу в порівнянні з батьками – 41%, та рідше обирали 5 клас – 18%. Також 6% батьків і 11% вчителів/ок не змогли обрати конкретний клас або ж узагалі не змогли відповісти. Найменше батьків і вчителів/ок вважають, що доцільно говорити про сексуальну освіту лише у старших класах (10-12 класи): 3% та 1% відповідно.

Не всі вчителі/ки, які вважають необхідною сексуальну освіту в родині з дошкільного віку дитини, обирали її початком у школі також молодші класи. Цю відмінність можна пояснити уявленнями про різний зміст сексуальної освіти в родині й у школі: якщо в першому випадку – базова інформація, зокрема про гігієну та особисту безпеку, то в другому – більшість специфічна, наприклад, про фізіологію, захворювання, що передаються статевим шляхом тощо.

Так само не було однотайних думок про початок сексуальної освіти в школі й під час обговорень цього питання на ФГД. Серед озвучених варіантів були такі: від самого народження, з садочка, з початкової або середньої школи.

Крім того, що батьки та вчителі/ки мають різні погляди на вік дітей, з якого має починатися сексуальна освіта, відмінними є також і уявлення про її формат.

¹⁹ Всі ті, хто не відповідали в попередньому питанні «Зовсім не підтримую».

Рис. 3. З якого класу має починатися статеве виховання в школі

Питання «Як ви вважаєте, з якого класу має починатися статеве виховання в школі?». Батьки – n=500, вчителі/ки – n=500

Коли на ФГД учасники/ці розповідали про власне розуміння сексуальної освіти, вони називали, здається, всі можливі формати (виховні години, окремі уроки в предметах, лекції запрошених спеціалістів/ок тощо) – хоча насправді не були впевнені взагалі щодо її наявності у школі. Поза тим, відмінними є і відповіді на схоже питання в опитуванні.

Майже половина батьків (47%) та вчителів/ок (58%) вважають найбільш доречним форматом сексуальної освіти у школі лекції запрошених спеціалістів/ок (див. Таблиця 4). Ще близько третини також підтримують заняття зі шкільним психологом або соціальним педагогом (36 і 34%), вивчення окремих тем у межах обов'язкових предметів (30 і 36%), окремий обов'язковий предмет сексуальної освіти (31 і 33%). Менше підтримки отримали класні години (25% – батьки та 28% – вчителі/ки) й окремий вибіркового предмет сексуальної освіти (21% та 22% відповідно).

Таблиця 4. Формати, найбільш доречні для сексуальної освіти у школах

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
Лекції запрошених спеціалістів (медики, інші сертифіковані спеціалісти)	47%	58%
Заняття зі шкільним психологом/соціальним педагогом	36%	34%
Вивчення окремих тем у межах обов'язкових предметів («Основи здоров'я», «Біологія», «Громадянська освіта» тощо)	30%	36%
Окремий обов'язковий предмет статевого виховання	31%	33%
Класні (виховні) години	25%	28%
Окремий вибіркового предмет статевого виховання	21%	22%
Важко відповісти	1%	0%

Питання «Як ви вважаєте, які з цих форматів найбільш доречні для статевого виховання в школах?». Респонденти/ки могли обрати декілька варіантів відповідей. Батьки – n=500, вчителі/ки – n=500

На ФГД вчителі/ки обговорювали складність запровадження окремого предмету сексуальної освіти – основною перепорою може стати завантаженість навчального плану, оскільки в ньому вже й так багато предметів із наявним розподілом годин, і тому додатковий був би обтяжливим для учнівства. Проте альтернативою могло би бути його не занадто часте проведення – наприклад, раз на місяць. Водночас перевагами такого формату називали можливість системності вивчення тем сексуальної освіти, можливість контролювати викладання предмету та результати навчання.

Вчителі/ки молодших класів зауважували, що окремий предмет не підходить для початкової школи через психологічну неготовність дітей. Натомість їм більше підійшов би формат розмов із залученням спеціалістів/ок з-поза школи.

«Дітям у молодшій школі не треба цілий урок 40 хвилин читати. Там по-трошки. Спеціаліст може приходити на пів години – урок-півгодини».

(Вчителька молодших класів)

Серед умов, у яких мають проходити заняття з сексуальної освіти, називали невимушену атмосферу та формат діалогу – тому деякі вчителі/ки вважають доречним проводити їх як тренінги. Деякі учасники й учасниці ФГД вважають доцільним поділ на різні групи дівчат і хлопців для занять із сексуальної освіти. Передусім, з їхньої точки зору, це має бути доречно для окремих тем, що вивчаються: деякі мають бути більше або окремо розкриті для якоїсь із груп (зокрема про менструальний цикл і полюції). Поза тим, аргументом для поділу також було названо різний темп розвитку: дівчата в підлітковому віці швидше старшають (розвиваються) – і тому інформацію слід подавати по-різному. Крім того, на спільних уроках дівчата можуть соромитися говорити на деякі теми через присутність хлопців. Розділяти на групи дехто пропонували після 12-13 років, а до цього інформація може бути загальною для всіх.

«Навіть елементарно – візьмемо хлопців і дівчат. Дівчаткам, напевно, треба більше пояснювати. І навіть пояснювати їм таке... коли зазвичай починається в них оцей менструальний цикл і що воно означає. Ну, і завжди вміти себе коректно поводити».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

На противагу аргументам про необхідність гендерної сегрегації в навчанні – у вигляді окремих занять для хлопців і дівчат – інші інформанти/ки наголошували, що таке розділення, навпаки, може призвести до того, що у майбутньому

учнівство буде соромитися цих тем або їх обговорення викликатиме несприйняття – занадто емоційні реакції, наприклад, сміх.

«Вони сміються. Припустимо, 9 клас, хлопчики побачили у дівчинки прокладки. Ха-ха, їм смішно. Ну, я, як би, вважаю, це не дуже нормально – треба пояснювати, що це нормальне явище».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Тематичне наповнення формальної сексуальної освіти

Сексуальна освіта може бути в різних форматах, починатися з різного класу у школі, також варіюється й тематичне наповнення – перелік тем, що будуть вивчатися. Від цих особливостей, зокрема, може залежати її підтримка загалом.

Переважна більшість як батьків (65%), так і вчителів/ок (73%) вважають тему людської сексуальності однаково важливою порівняно з іншими у школі (див. Таблиця 5). Водночас решта майже однаково розподілилися між відповідями про її більшу та її меншу важливість, причому взагалі не важливою її вважають лише по 1% як серед батьків, так і серед вчителів/ок.

Таблиця 5. Сприйняття важливості теми людської сексуальності серед інших у школі

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
Найважливіша за всі інші теми	4%	2%
Важливіша за більшість тем	11%	12%
Однаково важлива з іншими темами	65%	73%
Менш важлива за інші теми	14%	10%
Взагалі не важлива	1%	1%
Важко відповісти	5%	2%

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
Важко відповісти	1%	0%

Питання «На вашу думку, наскільки важливою є тема людської сексуальності (зокрема, репродуктивного здоров'я та стосунків) серед інших у школі?». Батьки – n=500, вчителі/ки – n=500

Щоб визначити, яким батьки й вчителі/ки бачать зміст формальної сексуальної освіти, одним із питань анкети їм було запропоновано обрати теми, які б мали бути у шкільних навчальних програмах на їхню думку. Перелік цих тем відповідає тим, що їх пропонують до вивчення міжнародні рекомендації з сексуальної освіти (зокрема Міжнародне технічне керівництво з сексуальної освіти від ЮНЕСКО²⁰), та стосується таких ключових сфер: рівність жінок і чоловіків, насильство й безпека, навички для добробуту, людське тіло і його розвиток, сексуальність і репродуктивне здоров'я – хоча і не є вичерпним.

Абсолютної підтримки – майже або 100% – жодна тема у списку не отримала, хоча респонденти/ки не мали обмежень у виборі за кількістю відповідей, водночас усі запропоновані варіанти обрала принаймні третина опитаних (див. Таблиця 6).

Найбільше батьків та вчителів/ок обирали теми про безпеку та захворювання, що передаються статевим (або зокрема статевим) шляхом. Так, серед батьків 77% вважають, що програми шкільних предметів мають включати питання про особисту безпеку (правила спілкування з незнайомими людьми), 73% – про захворювання, що передаються статевим шляхом, 71% – про ВІЛ/СНІД, 64% – про безпеку в інтернеті та контрацепцію. Опитані вчителі/ки відповідали практично так само про теми, яким місце в навчальних програмах: 73% – за тему особистої безпеки, 70% – захворювання, що передаються статевим шляхом, 67% – ВІЛ/СНІД, по 61% – за контрацепцію та безпеку в інтернеті.

Найменше батьків та вчителів/ок вважають, що в навчальних програмах мають бути питання, що стосуються згоди на секс (38% та 37% відповідно), полюцій (34% та 37%), сексуальних орієнтацій (33% та 38%).

²⁰ UNESCO. 2018. International technical guidance on sexuality education, p. 37.

Цікаво, що тема про полюції отримала меншу підтримку, ніж тема про менструації, хоча це фізіологічне явище – одна з ознак періоду статевого дозрівання хлопців. Можливо, це спричинене тим, що наразі вона є менш обговорюваною, ніж тема статевого дозрівання дівчат. Тема полюцій також може бути менш унормованою в уявленні респондентів/ок або не такою важливою через те, що не стосується напряму репродуктивної поведінки або здоров'я. Водночас тему менструацій вважають за потрібне обговорювати в школах 43% як батьків, так і вчителів/ок. Також варто звернути увагу окремо на відповіді саме вчителів/ок про ці дві теми, оскільки менше половини обрали їх як такі, що мають бути в навчальних програмах – насправді вони вже включені в програми з «Біології».

Таблиця 6. Які з тем мають бути включені в навчальні програми шкільних предметів

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
Особиста безпека: правила спілкування з незнайомими людьми	77%	73%
Захворювання, що передаються статевим шляхом	73%	70%
ВІЛ/СНІД	71%	67%
Контрацепція	64%	61%
Безпека в інтернеті	64%	61%
Вагітність та народження дітей	56%	53%
Прийняття рішення про початок статевого життя	42%	51%
Рівність чоловіків та жінок (Гендерна рівність та стереотипи)	41%	45%

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
Менструації	43%	43%
Коректні назви інтимних частин тіла	42%	42%
Згода на секс	38%	37%
Полюції	34%	37%
Сексуальні орієнтації	33%	38%

Питання «Як ви вважаєте, які з тем мають бути включені в навчальні програми шкільних предметів (наприклад, «Основи здоров'я» чи «Біологія»)»?». Респонденти/ки могли обрати всі відповіді, що підходять. Батьки – n=500, вчителі/ки – n=500.

Після ознайомлення з цим переліком тем на ФГД переважно всі учасники/ці схвально оцінювали такий набір – зазначали, що все це слід обговорювати з дітьми та підлітками, зокрема і в школі.

Батьки, маючи можливість не лише висловитися з приводу такого переліку, а й запропонувати інші або більш загальні теми, які варто було б обговорювати в школах у межах сексуальної освіти, самостійно називали гігієну, фізіологію («чим дівчата відрізняються від хлопців»), а також романтичні стосунки. Щоправда, в цьому контексті говорили часто саме про «повагу хлопчиків до дівчат» і про правила вихованої розмови. Часто й емоційно батьки згадували про важливість висвітлення питань сексуальної безпеки – безпечного сексу і наслідків незахищеного сексу. Хоча деякі самі уникали вживання відповідних слів, як-от «секс», «безпечний секс», «засоби контрацепції» тощо, натомість намагалися пояснити це інакше або завуальовано, наприклад «туди-сюди», «це». Згадували також і про важливість захисту дітей від домагань з боку дорослих.

«І вчитель повинен проводити окремо з хлопчиками, окремо з дівчатками.

Повинне бути щось таке святе для дівчат, щось для хлопців. Щоб була і гігієна, і що таке почуття і як виникають ці почуття у хлопчика і дівчинки, що це таке. Чому є якась симпатія між ними. Що таке, як правильно себе вести, наприклад, на тому побаченні, як треба на нього збиратися. [...] можливо, там є такі теми, що і разом, але потрібно, щоб було якесь таїнство, якесь воно було, щоб виховання йшло духовне».

(Мати 9-класниці)

«...і здоров'я друга тема. Відповідальність. Пояснити дітям, до чого це може призвести раніше. Тому що я думаю, що кожен стикався з ранніми абортами, і вагітностями, і всім іншим. Це у кожної людини, кожен може зіткнутись з цим. І це ось основне пояснити дітям. Що це, до чого може призвести».

(Батько 8-класника)

Обговорюючи питання засобів контрацепції, більшість учасників/ць зазначали, що підтримують його та вважають дуже важливим. Також згадували, що не зайвим були б демонстрації щодо правильного одягання презервативу. Натомість про жіночу контрацепцію, зокрема оральну, говорили не так багато, а деякі пропонували це питання залишити зацікавленим підліткам на «самовивчення». Загалом непідтримка теми засобів контрацепції зводилася до того, що не можна надавати їх перелік із назвами, наприклад, екстреної контрацепції – деякі з батьків розповідали, що натрапляли на такі описи, проте це стосувалося не шкільних підручників.

«Мається на увазі, щоб не давали список таблеток, які використовуються при «викидиші», без клініки, а, наприклад, надали – оце, наприклад, презерватив. Він створений для цього, цього і цього».

(Батько 11-класниці)

Вчителі/ки на ФГД також самі називали теми, які має включати сексуальна освіта в школі. Передусім згадували ті, що стосуються фізіології людини: гігієна, різниця між статями, хвороби, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД. Також відзначали, що треба більше розповідати про прийняття свідомого рішення про початок статевого життя, контрацепцію та відповідальність за свої дії, а також наслідки, до яких вони можуть призвести, зокрема про незаплановану вагітність.

«Я вважаю, що мають діти дуже добре знати, які можуть бути наслідки. Та ж вагітність, як відбувається статевий акт. Їм треба пояснювати більш детально».

(Вчителька початкових класів)

«Але розумієте, коли вони бояться купити презервативи, то логічно, вони будуть без презерватива це робити. Але вони все одно будуть це робити. Потяг цей все одно буде сильніший, от і все. Треба їх просто навчити, що в цьому немає нічого поганого, що це по всьому світі, нормальний процес і це природно».

(Вчитель «Громадянської освіти»)

Вчителі/ки, які працюють з 5-11 класами, зауважували, що більшість тем із запропонованого переліку вже є в навчальних програмах, але жодна з них достатньо не розкрита, а питання сексуальних орієнтацій загалом не згадується. А що стосується молодших класів, то вони зачіпають лише питання безпеки в інтернеті, а решти тем немає.

Проте при подальшому обговоренні у деяких вчителів/ок виникали зауваження до окремих тем. Серед усіх зі списку найбільш обговорюваною була тема сексуальних орієнтацій. На думку деяких вчителів/ок, про сексуальні орієнтації не варто розповідати у школі, бо це є відповідальністю батьків – натомість згадування цієї теми в школах лише може викликати їхній спротив.

«А вже оці сексуальні орієнтації, нехай вони вже самі собі дають раду з батьками, нехай батьки їм пояснюють».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

«На загал виносити чи є потреба, щоб ще підкреслювати це? А для того є батьки, мама вдома, тато. Вони бачать поведінку своєї дитини, і от вони повинні дитині це пояснити, підкреслити, проконтролювати, подати».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Деякі з учителів/ок демонстрували нетолерантне ставлення до **теми сексуальних орієнтацій**, транслиювали стереотипи: наприклад, стверджували, що негетеросексуальність – це «неприродно», і її згадування у школі може призвести до надмірної

уваги до «сексуальних меншин». Або ж якщо і згадувати, то без «перебільшень» – під «перебільшеннями» малися на увазі **трансгендерні люди**. Обговорюючи явище зміни статі, деякі вчительки висловлювали побоювання, що через наявність у медійному просторі таких історій діти також можуть захотіти це зробити.

*«– Я маю на увазі, говорити про оту гендерну політику.
Ну, є жінки, чоловіки, а є...*

– Воно».

(Вчительки «Основ здоров'я»)

«Зараз можуть міняти стать. Ну, це взагалі жах, що відбувається».

(Вчителька початкових класів)

Також були й такі вчителі/ки, які не до кінця ще визначилися зі своєю позицією стосовно того, що для них «норма», а що – ні, і тому не могли вирішити, чи підтримують тему сексуальних орієнтацій у навчальній програмі.

«Поки ніяк не схилиюся. Якщо я буду розуміти завдання оцієї сексуальної орієнтації, для чого, куди вона спрямована, тоді я буду висловлювати свою думку. Поки я не розумію».

(Вчителька «Біології» та «Основ здоров'я»)

Натомість деякі учасники/ці підтримували цю тему. На їхню думку, учнівство і так знає про існування різних сексуальних орієнтацій, бо дізнається з інтернету та одні від одних, тому в школі теж необхідно це обговорювати – немає сенсу замовчувати. Деякі пропонували включити цю тему, але не виділяти на неї багато часу.

«Але є [теми], на які треба більше уваги приділити, а є – на які менше. Наприклад, сексуальні орієнтації. Можна їх зачепити (але ми знаємо, що діти все це знають), не акцентувати там увагу на тому. Але таке поняття можна ввести».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Інша тема, яку не всі учасники/ці називали потрібною для вивчення у школі, була гендерна рівність (рівність жінок і чоловіків). З одного боку, не всі справді розуміли, про що йдеться: деякі вчителі/ки плутали це поняття з трансгендерністю та бажанням зміни статі.

«Мені здається, те, що може зачепити дитину, – гендерна рівність. Так як дійсно, зараз багато... не кожна може в цьому зізнатися дитина. Ну, ось вона хоче поміняти [стать], так? І зрозуміло, що суспільство, воно до цього... не сприймаємо ми поки, ми до цього не готові. І дійсно, якщо вона і хоче це висловити і донести, то ось це така тема, яка реально болюча для неї, тому що її не зрозуміють, її не визнають».

(Вчителька початкових класів)

Хто мають бути залученими до формальної сексуальної освіти

Серед тих, хто точно мають бути залученими до сексуальної освіти дітей і підлітків, за результатами опитування, на першому місці батьки – вони отримали найбільше підтримки як у самих батьків (94%), так і у вчителів/ок (95%).

Якщо говорити про спеціалістів/ок, які працюють у школі, то перевагу тут віддають загалом вчителям/кам (обрали 46% батьків та 52% вчителів/ок) або шкільним психологам/иням (46% та 47%). Учасники/ці ФГД переконували, що для навчання дітей та підлітків (а особливо у темах, які стосуються сексуальності) потрібна підготовка, розуміння, як спілкуватися з учнівством, а також встановлення довірливої атмосфери – і саме тому до сексуальної освіти мали б бути залучені ті, хто отримали відповідну освіту.

Також близько половини вчителів/ок обирали медичних працівників (49%), хоча серед батьків – дещо менше (36%). Натомість найменше підтримки серед представників/ць закладів загальної середньої освіти отримали класні керівники/ці (24% – від батьків і 30% – від вчителів/ок) та шкільні соціальні педагоги/ні (по 21%).

Одиниці серед опитаних обирали старших братів або сестер, представників/ць церкви або релігійних організацій, друзів або однолітків – ці варіанти отримали 4% та менше. Цікаво, що насправді однолітки – одне з найбільш поширених джерел інформації про стосунки для підлітків 10-17 років, згідно з результатами опитування Інституту Яременка, яке було згадане у вступі ²¹.

²¹ ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». 2019. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді».

Таблиця 7. Хто точно мають бути залученими до сексуальної освіти дітей і підлітків

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
Батьки	94%	95%
Вчителі	46%	52%
Шкільні психологи	46%	47%
Медпрацівники	36%	49%
Класні керівники	24%	30%
Шкільні соціальні педагоги	21%	21%
Старші брати/сестри	3%	3%
Представники церкви або релігійних організацій	2%	4%
Друзі/знайомі/однолітки дітей	1%	1%

Питання «Хто точно має бути залученим до статевого виховання дітей і підлітків?». Респонденти/ки могли обрати до 3-х варіантів відповідей.

Батьки – n=500, вчителі/ки – n=500

Аби детальніше дослідити уявлення батьків та вчителів/ок про те, хто має відповідати за проведення сексуальної освіти для дітей і підлітків, в анкету було також додано зворотне питання – хто точно не має бути залученими до цього процесу.

Хоча в попередньому питанні найменше підтримки (по 1%) отримав варіант «Друзі, або знайомі, або однолітки дітей», проте лише близько двох третин опитаних переконані, що вони точно не мають бути залученими до сексуальної освіти: так відповіли 64% батьків і 69% вчителів/ок (див. Таблиця 8). Майже

половина вчителів/ок (48%) і третина батьків (36%) не вважають доречним залучення представників/ць церкви або релігійних організацій. Цілком очікувано, що релігійність респондентів/ок пов'язана з тим, як вони відповідали на це питання: наприклад, батьки, які беруть участь у службах та дотримуються обрядів своєї релігії, рідше за інших вказували, що представники церкви або релігійних організацій не мають долучатися до сексуальної освіти. І ще 24% батьків та 30% вчителів/ок не підтримують участь старших братів або сестер.

Таблиця 8. Хто точно НЕ мають бути залученими до сексуальної освіти дітей і підлітків

Відповідь	Батьки	Вчителі/ки
Друзі/знайомі однолітки дітей	64%	69%
Представники церкви або релігійних організацій	36%	48%
Старші брати/сестри	24%	30%
Вчителі	8%	4%
Класні керівники	5%	4%
Шкільні соціальні педагоги	5%	3%
Медпрацівники	3%	3%
Шкільні психологи	3%	2%
Батьки	1%	0%

Питання «Хто точно НЕ має бути залученим до статевого виховання дітей і підлітків?». Респонденти/ки могли обрати до 3-х варіантів відповідей. Батьки – n=500, вчителі/ки – n=500.

Серед тих, хто мають бути залученими до реалізації сексуальної освіти, на ФГД також називали батьків, медичних працівників/ць (зокрема шкільних медсестер, сексологів/инь, гінекологів/инь та андрологів/инь), представників/ць громадських організацій, психологів/инь, зокрема й шкільних, соціальних педагогів/инь, класних керівників/ць, вчителів/ок.

Головними акторами сексуальної освіти називали батьків: саме вони мають надавати базову інформацію, основи, зокрема від народження дитини. Проте, на думку вчителів/ок, батьки не завжди є компетентними й не завжди вміють говорити з дітьми або ж просто перекладають відповідальність на школу через брак часу. Тому на ФГД також говорили й про необхідність навчання та сексуальної освіти для самих батьків.

«Виховання – це це, насамперед, сім'я, все йде від сім'ї. І батьки найвідповідальніші за виховання своїх дітей».

(Вчителька «Біології»)

«Саме перше – треба з батьками почати. Щоб теж їм доносити інформацію. Тому що дуже багато батьків, які... ну, в них немає інформації [...]. Мені папа каже: “А що ви від мене хочете? Я вам здав дитину – займаєтесь”».

(Вчителька початкових класів)

На ФГД згадували про необхідність залучення психологів/инь до проведення занять на теми, пов'язані з сексуальною освітою. Адже для кожного віку та дитини може бути потрібен окремий підхід. До того ж тих, хто працює у школі, учнівство може соромитися. Таким чином, залучення спеціалістів/ок, які не викладають щодня уроки, дозволить дітям більше розкритись і ставити всі питання, які їх цікавлять. Водночас були й заперечення: до обов'язків психологів/инь не входить ще й сексуальна освіта, крім того, вони не завжди є в окремих школах.

«До речі, в цьому навіть є і бонуси, якщо він [вчитель] не буде працювати в школі, а буде приходити ззовні... Можливо, діти зможуть їм поставити ті питання, які вони вчителям, до яких вони звикли... [не поставлять]».

(Мати 7-класника)

Також називали і медичних спеціалісток. Щоправда, тут думки дещо розділились, оскільки для частини батьків, зокрема, важливим критерієм є наявність

педагогічної освіти та досвіду людини, яка буде проводити заходи з сексуальної освіти для їхніх дітей. Інколи пропонували залучати й сексологів.

«Можливо, медик, але якщо він вміє спілкуватися, знову ж таки, з дітьми. Це ж треба з дітьми вміти спілкуватися».

(Мати 9-класниці)

«Але якщо ми кажемо про викладання предмету “сексуальне виховання”, чи, скажімо, якимось по-іншому назовемо це, не так важливо... такий предмет повинен викладати сексолог. Є така наука – “сексологія”, яка досліджує проблеми, пов’язані із сексом. Це моя особиста думка».

(Вчитель «Основ здоров’я»)

Обговорюючи роль вчителів/ок, які вже працюють у школах, у сексуальній освіті, батьки називали тих, хто викладає «Біологію» або «Основи здоров’я». Щоправда, протилежні думки звучали саме про класних керівників/ць. Наприклад, краще їх не залучати до таких заходів для старших класів, оскільки це може бути некомфортно для учнівства – із такими вчителями/ками їм потім доведеться регулярно спілкуватися на уроках, також ті їх добре знають, зокрема і їхніх батьків, тому це не сприятиме позитивним результатам сексуальної освіти. Самі класні керівники/ці іноді зазначали, що для них це було б додаткове навантаження, що потребує окремо виділеного часу та окремої відповідальності.

«Це все має, дійсно, викладати якась людина – не класний керівник. Класний керівник може підтримати це, щоб діти не соромились, але повинна інформацію давати людина, яка... Ну, як би, до кожного віку може донести інформацію в потрібній кількості і, як би, не сказати зайвого».

(Мати 5-класника)

«В початкових класах це може бути класний керівник, а в старших класах – в ніякому разі».

(Мати 10-класниці)

«Бо діти знають: класному керівнику розкажи, то це вся школа буде знати».

(Вчителька «Основ здоров’я»)

Важливим фактором, на думку батьків, є не тільки вік дітей, але й вік вчителів/ок, залучених до сексуальної освіти в школах. Наприклад, вони стверджували, що молодші вчителі/ки краще впораються з викладанням цього предмету або окремих тем, оскільки діти більше довіряють їм і менше соромляться, а самі вчителі/ки можуть краще налагоджувати комунікацію.

«...По-перше, не має бути розрив, я так вважаю, у віці. Що має бути молодий спеціаліст, який по розуму ще не далеко відійшов від світогляду. Ну, який ще себе пам'ятає маленьким... Я суджу по собі, я в 25 прекрасно пам'ятаю, що у мене було в 15, чого я хотів, чого боявся, яке у мене було перше кохання, як я там переживав, як я мучився [...]. Вони пам'ятають, вони ж мають знати це».

(Батько 8-класника)

Також обговорювали і важливість статі вчителі/ки як фактору, що може впливати на успішність сексуальної освіти у школах. Якщо про це й згадували, то віддавали перевагу вчительці, а не вчителю-чоловіку.

«Я згідна з тим, що це мала би бути жінка, бо жінка більш така, гнучкіша, і якщо би стосувалася розмова конкретно кожної дитини, то до кожної дитини, напевно, все-таки теж треба свій якийсь підхід, як, кому, що пояснити, а якщо для цілого класу, то те мало би бути якось пояснено так, щоб то, ну... Всіма дітьми було сприйнято, щоб воно не викликало якийсь там...»

(Мати 5-класниці)

«Жінка може... Я знаю, ліпше донести ту інформацію. Ну, я не знаю, як для мене, якби я був, там, тепер чи у восьмому, чи то в шостому класі, я думаю, що я жінку би більше слухав, ніж чоловіка».

(Батько 3-класниці)

Перевагою залучення вчителів/ок до КСО є те, що вони вже й так викладають у школах – оскільки може виникнути проблема з достатнім забезпеченням окремими спеціалістами/ками, яких згадали учасники/ці ФГД, такими як сексологі/ні, гінекологи/ні тощо. Якщо знайти такі кадри для проведення сексуальної освіти у Києві може бути доволі просто, то в маленьких містах і селах – навряд. Крім того, для початкової школи це може не підійти, оскільки маленьким дітям складніше довіряти незнайомим.

«Я вважаю, що все ж таки саме вчитель повинен займатися саме просвітою репродуктивного здоров'я і так далі. Тому що, наприклад, приходиться той же сексолог, да? Ми запросили його на урок. Прийшла чужа тітка, чужий дядько. [...] Цю людину вони не знають. Тому можуть бути не відвертими, можуть соромитися, можуть не слухати. Це ж таке, це ж початкова школа».

(Вчителька початкових класів)

Та деякі батьки не вважали доречним залучати до реалізації сексуальної освіти в школах вчителів/ок. Свою позицію вони пояснювали відсутністю відповідної підготовки у педагогів/инь та браком мотивації до викладання загалом.

«Почекайте, а в нас є підготовлені кадри? Хто буде: наша вчителька, наша Галина Іванівна буде це викладати? Вона не може з ними налагодити просто моральний контакт. Вчителі вкрай немотивовані, особливо зараз.

Вони навіть своїм предмети не хочуть викладати – а ми їх пускаємо на такий тонкий лід сексуального життя. Я думаю, багато в чому батьків треба виховувати!»

(Мати 10-класника)

Окрім позашкільних спеціалістів/ок, до цього процесу також можуть долучатися працівники/ці шкіл, зокрема соціальні педагоги/ні, класні керівники/ці та вчителі/ки окремих предметів. Щодо класних керівників/ць були думки і «за», і «проти». З одного боку, вони мають можливість проводити виховні години з учнівством на ці теми – поза уроками й без оцінювання, а також більше часу проводять із класом, ніж інші. Зокрема, про це говорили ті, хто працюють у початковій школі.

«Я вважаю, що з 1 класу ведеться розмова “хлопчики і дівчатка” – ну, особисто я, так як викладаю з 1 класу. То навіть на урок фізкультури, коли вони переодягаються в 1 класі, вони це роблять всі в класі. І в другому класі вони так роблять... але вони розуміють, що це не має бути. Тому такі бесіди повинні йти від класного керівника, від 1 класу. Звичайно, це не має бути нав'язливо, не має бути лекціями, але бесіди мають проводитися».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Також на ФГД було згадано і про священників як тих, кого можна залучати до реалізації сексуальної освіти. Їхня роль, на думку деякого з батьків, могла б полягати у висвітленні питань про духовність та появу людини

«А чого ви їх [релігійні спільноти] так боїтеся? Вони що, хочуть нашкодити вашим дітям або вам? От саме священники й повинні питання моралі висвітлювати; медики – питання медичної відповідальності, юристи – питання юридичної відповідальності. Священників я б якраз в першу чергу послала на такі завдання, щоб вони розповіли, як ви влаштовані були “свише” і як ви морально несете ось цю людську відповідальність».

(Мати 10-класника)

При цьому розповідали й про приклади заходів з сексуальної освіти, що проводилися представниками церкви – але не в школі й для охочих.

«У нас просто був дуже позитивний досвід ось такого спілкування. Моя дочка була у Львові, ми зайшли в Собор ... (відразу обмовлюся, це католицький собор). І там проходили заняття католицького священника з молодими людьми, вік їхній був десь від 15 до 35 – ми абсолютно випадково туди потрапили. Він це розповідав простою людською мовою, без моралей».

(Мати 7-класника)

Водночас були і заперечення, зокрема й категоричні, щодо участі представників/ць церков або релігійних організацій. Серед пояснень такої позиції були страхи щодо можливого «навіювання» власних поглядів, переконання, що школи мають залишатися світськими – тобто церква має бути відокремлена від них.

«Ми всі люди різних конфесій, віруючі, невіруючі, мусульмани чи хто. Ми громадяни і сплачуємо податки на те, щоб існувала наша школа– і церква як відокремлена від школи, і не має жодного стосунку, і не має використовувати школу для нав'язування своїх якихось там релігійних чи інших поглядів. Це дуже небезпечна така сторона релігійності, якої не варто допускати в наше суспільство».

(Мати 11-класниці)

«Я трьома руками за світську державу. Наприклад, якщо там хтось батьки християни – так слава богу, у себе вдома – що хочете. Наприклад, може, я буддист, чи мусульманин, ще хтось? Я ж не нав'язую вам, ми ж не живемо в якомусь Ірані або ще десь».

(Батько 10-класниці)

Поточний стан формальної сексуальної освіти

Окремо у батьків в опитуванні також дізнавалися, як вони оцінюють поточний стан формальної сексуальної освіти (див. Таблиця 9). Лише чверть батьків задоволені її якістю в школі, де навчається їхня дитина – так відповіли 28%. Поза тим, майже стільки ж вважають, що сексуальної освіти взагалі немає в школі – 24%. Ще близько п'ятої частини або незадоволені нею (20%), або не змогли відповісти на це питання (18%).

Таблиця 9. Задоволеність батьків якістю сексуальної освіти в школі, де навчається їхня дитина

Відповідь	Батьки
Немає статевого виховання	24%
Більшою мірою або абсолютно незадоволені	20%
Як задоволені, так і незадоволені	10%
Більшою мірою або абсолютно задоволені	28%
Важко відповісти	18%

Питання «Чи задовольняє вас якість наявного статевого виховання у школі, де вчиться ваша дитина?», батьки – n=500, вчителі/ки – n=500

На ФГД думки про поточний стан сексуальної освіти в українських школах зводилися переважно до одного висновку: її зараз немає. Хоча дехто зазначали, що все ж таки класні керівники/ці або вчителі/ки «Основ здоров'я» намагаються проводити заняття на відповідні теми, а також проходять загальношкільні заходи в актових залах, іноді з запрошенням спеціалістів/ок. Під час ФГД казали, що такі заходи іноді проводять окремо для дівчат і хлопців. Крім того, згадували, що в програмі предмету «Біологія» є окремі теми, які можна також віднести до сексуальної освіти: про розмноження різних біологічних видів, а також анатомія та фізіологія людини. Водночас батьки вважають, що такі теми з'являються в шкільній програмі запізно – лише у 8 класі.

У випадку з переконаннями деяких батьків про абсолютну відсутність сексуальної освіти варто зважати ще й на те, що принаймні частина з них не знайомі з вчителями/ками зі школи своїх дітей – про що вони зазначали самі. Тобто деякі з таких тверджень були скоріше припущеннями батьків про її стан у школах, аніж оцінкою.

Деякі батьки, які чули від своїх дітей про обговорення з класними керівниками/цями, згадували, що дітям було соромно під час таких заходів. Можливо, деякі учениці й учні не розповідають власним батькам про такі заходи у школі – якраз через відчуття сорому щодо відповідних тем загалом або щодо обговорення їх з батьками.

Вчителі/ки також зазвичай зазначали, що сексуальної освіти в школах або немає взагалі, або ж вона слабо розвинена – представлена лише через деякі теми в межах предметів «Біології» та «Основ здоров'я». Переважно про брак такої освіти говорили вчителі/ки молодших класів у кожній із груп.

Передумовами такого стану сексуальної освіти були названі табуйованість та брак розуміння її актуальності у суспільстві та для держави, швидке дорослішання дітей, брак часу на неї в школі та кадрів для реалізації.

«Ми не встигаємо за ними. Діти просто швидко розвиваються. Розумієте, порівняти навіть... Ну, не так давно я вже ту школу закінчила, але порівняти, яка я була в 11 класі, і зараз порівняти тих 11-класників, то зовсім різне».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

«У вчителів не низька активність. Вони згідно регламенту працюють. Ми ж не можемо викласти теми, припустимо, півріччя ціле розказувати, якщо у нас іще там 23 теми».

(Вчителька «Основ здоров'я» і «Біології»)

Уявлення про вплив сексуальної освіти на поведінку молоді

Раніше були проведені дослідження, що демонстрували позитивний вплив сексуальної освіти на поведінку молоді, проте переважно на окремі аспекти поведінки. Та у 2008 році Дуглас Кірбі зібрав таку доказову базу в одному місці

й описав загальні результати сексуальної освіти²². Ця робота, окрім того, що надає підґрунтя вважати КСО необхідною, також розвінчує міфи, які можуть існувати навколо неї. Згідно з результатами огляду, наявність КСО у школах впливає у довгостроковій перспективі на поведінку молоді, зокрема спостерігаються такі тенденції: відстрочується початок статевого життя молоді, знижується частота статевих контактів, зменшується кількість сексуальних партнерів/ок, збільшується використання засобів контрацепції та рівень знань про ризики незахищених статевих стосунків. Щоб перевірити, чи характерні хибні уявлення для українських батьків та вчителів/ок, в анкету було закладено 5 різних тверджень, відповідно до описаних у попередньому реченні результатів КСО у школах, при чому перші 3 було подано як негативний вплив. Батькам і вчителям/кам треба було вирішити, наскільки вони погоджуються чи не погоджуються з ними. Попри значну підтримку та визнання необхідності сексуальної освіти для дітей як у школах, так і в родинах, респонденти/ки далеко не завжди володіли перевіреним знанням щодо впливу КСО на поведінку.

Були твердження, стосовно яких значна частина батьків не могли визначитися з відповіддю. Ці твердження стосувалися впливу на вік початку статевого життя, кількість сексуальних контактів і партнерів/ок. Наприклад, 24% батьків не змогли визначитися, чи згодні вони з тим, що сексуальна освіта в подальшому впливає на частоту статевих контактів серед молоді.

Щодо деяких питань знання більшості батьків відповідало дійсності: із тим, що завдяки сексуальній освіті «збільшується рівень знань про ризики завагітніти, заразитися інфекціями, що передаються статевим шляхом» або «частіше використовується контрацепція», погодилися 80% і 74% відповідно.

Дещо менше (проте все ж майже половина) батьків не вірять в міфи про негативний вплив сексуальної освіти на сексуальну поведінку молоді. Зокрема,

²² UNESCO. 2018. International Technical Guidance on Sexuality Education: An evidence-informed approach for schools, teachers and health educators. Paris, UNESCO, p. 28. Електронний доступ:

https://unesdoc.unesco.org/in/documentViewer.xhtml?v=2.1.196&id=p::usmarcdef_0000260770&file=/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_d8d4de18-19d0-4a35-8eb2-ab5eaa5ca5d3%3F_%3D260770eng.pdf&updateUrl=updateUrl2037&ark=/ark:/48223/pf0000260770/PDF/260770eng.pdf.multi&fullScreen=true&locale=en#%5B%7B%22num%22%3A146%2C%22gen%22%3A0%7D%2C%7B%22name%22%3A%22XYZ%22%7D%2C%2C842%2C0%5D

51% батьків не вважають, що вона призводить до більш раннього початку статевого життя, що зростає кількість статевих партнерів – 48%, і що зростає частота статевих контактів – 43%.

Таблиця 10. Думки батьків про наявність чи брак впливу сексуальної освіти на поведінку молоді

Твердження	Повністю згодні	Більшою мірою згодні	Більшою мірою незгодні	Повністю незгодні	Важко відповісти
Раніше починається статеве життя	15%	17%	26%	21%	20%
Зростає частота статевих контактів	16%	17%	27%	16%	24%
Зростає кількість статевих партнерів	13%	17%	27%	21%	22%
Частіше використовується контрацепція	44%	30%	8%	6%	13%
Збільшується рівень знань про ризики завагітніти, заразитися інфекціями, що передаються статевим шляхом	55%	25%	7%	7%	6%

Батьки – n=500

Примітка: твердження «Раніше починається статеве життя», «Зростає частота статевих контактів», «Зростає кількість статевих партнерів» – хибні

Серед українських вчителів/ок теж поширені міфи та хибні уявлення про негативні наслідки сексуальної освіти для поведінки молоді – проте вірять у них значно менше опитаних у порівнянні з батьками. Зокрема, більшість вчителів/ок розуміють, що сексуальна освіта не призводить до того, що підлітки стають сексуально активнішими: 55% вважають хибним твердження про більш ранній початок статевого життя (див. Таблиця 11). Крім того, більше половини (56% і 60% відповідно) розуміють, що сексуальна освіта не впливає на зростання частоти статевих контактів та кількості статевих партнерів/ок.

Як і батьки (74%), вчителі (75%) знають (чи здогадуються), що за результатами сексуальної освіти молодь частіше використовує засоби контрацепції (74 та 75% відповідно) та має більше знань про можливі ризики статевих стосунків (75 та 80% відповідно).

Таблиця 11. Думки вчителів/ок про наявність чи брак впливу сексуальної освіти на поведінку молоді

Твердження	Повністю згодні	Більшою мірою згодні	Більшою мірою незгодні	Повністю незгодні	Важко відповісти
Раніше починається статеве життя	14%	17%	27%	28%	13%
Зростає частота статевих контактів	15%	15%	34%	22%	14%
Зростає кількість статевих партнерів	14%	13%	31%	29%	13%
Частіше використовується контрацепція	49%	26%	10%	6%	9%

Твердження	Повністю згодні	Більшою мірою згодні	Більшою мірою незгодні	Повністю незгодні	Важко відповісти
Збільшується рівень знань про ризику завагітніти, заразитися інфекціями, що передаються статевим шляхом	54%	21%	12%	8%	5%

Вчителі/ки – n=500

Примітка: твердження «Раніше починається статеве життя»,
«Зростає частота статевих контактів»,
«Зростає кількість статевих партнерів» – хибні

2. Готовність батьків та вчительської спільноти долучатися до комплексної сексуальної освіти

2.1. Досвід реалізації сексуальної освіти

Щодо сексуальної освіти в родині, то згідно з результатами опитування, майже в усіх її проводять або планують: саме так відповіли 95% батьків (див. Рис.4). Натомість лише близько 5% цим питанням не займаються і не планують або не дали відповіді на запитання.

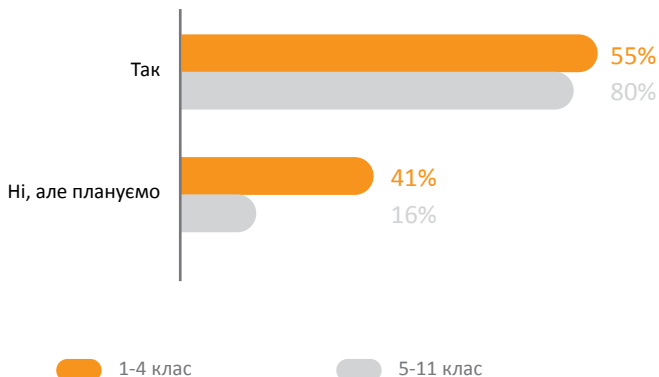
Рис. 4. Чи займаються батьки статевим вихованням своєї дитини у сім'ї

*Питання «Чи займаєтесь ви статевим вихованням вашої дитини у сім'ї?».
Батьки – n=500*

Очікувано, розподіл відповідей відрізняється між батьками залежно від віку їхньої дитини. 80% батьків, діти яких навчаються в 5-11 класах, вже проводять сексуальну освіту (див. Рис.5). Натомість серед батьків молодших школярів (1-4 класи) таких відповідей уже значно менше – 55%, а ще 41% планують робити це в майбутньому.

Рис. 5. Чи займаються або планують займатися батьки статевим вихованням своєї дитини у сім'ї, розподіл за класом, у якому вчиться дитина

*Питання «Чи займаєтесь ви статевим вихованням вашої дитини у сім'ї?».
Батьки – n=500*

Батьків на ФГД, які вже мали досвід проведення бесід зі своїми дітьми на теми сексуальної освіти, можна умовно виділити дві групи за їхнім досвідом: які самостійно ініціювали обговорення і яким довелося це зробити після питань чи виявлення зацікавленості в іншій формі з боку дитини.

Батьки з першої групи починали розмови по-різному. Деякі купували дітям книжки для відповідного віку, переглядали ці книжки разом. Таким чином закладався початок для подальших розмов і обговорень. Інші починали розмови з дітьми вже в старшому віці, іноді просто «в лоба», а іноді користувалися спільним переглядом фільмів для того, щоб почати. Наприклад, одна з учасниць ФГД почала говорити з донькою після того, як побачила, що та дивиться українське телешоу «Вагітна у 16». Також на ФГД згадували про те, що розповіді про власний життєвий досвід у тих чи інших темах, пов'язаних з сексуальною освітою, допомагає їм проводити бесіди – таким чином діти стають більш зацікавлені в темах, ставлять питання про досвід батьків.

Рис. 6. Способи, у які батьки проводять сексуальну освіту для дитини

Питання «У який спосіб ви проводите статеве виховання для вашої дитини?», n=342 (батьки, які ствердно відповіли на питання про проведення сексуальної освіти в родині). Респонденти/ки могли обрати декілька варіантів відповідей.

«Є передачі, там, “Вагітна у 16”. От я дивлюся, що вона дивиться. Я підходжу і починаю свою думку розказувати про це... І мене, і програму [слухала уважно] і запитувала про власний досвід. “Як ти завагітніла?”, “Як познайомилася”. Тобто отак. Десь, щось, якийсь випадок – і ми заходимо на обговорення».

(Мати 11-класниці)

Та були й мами й тати, які ще не мали досвіду обговорення з дітьми питань щодо людської сексуальності. Деякі з них взагалі про це навіть не думали до

участі в ФГД, інші відтягують момент – чекають зручної нагоди або просто не хочуть цим займатися. Цікаво, що в кожній із груп батьків після завершення зустрічі хтось із них повідомляли про вплив дискусії – вони почали замислюватися над важливістю сексуальної освіти й тепер будуть планувати проведення такої бесіди зі своєю дитиною, а також просили забрати картки з переліком тем, які обговорювалися, аби орієнтуватися на них та розібратися вдома.

«У мене з'явилася думка підняти тему, це питання. Оскільки у мене дитина ось 4-й клас закінчує, зараз буде 5-й – і діти ростуть. Так ось щось виникає думка обговорити хоча б щоб провести для наших дітей – навіть просто обговорити з батьками нашого класу це питання. Ось мені прямо зараз цікаво.»

(Батько 4-класниці)

У вчителів/ок питали про їхній досвід організації чи проведення пов'язаних із сексуальною освітою заходів у школі (поза власне проведенням уроків в обов'язковому порядку), а також бажання долучитися, зокрема й повторно, до цього. Це питання варто розглядати окремо серед вчителів/ок початкових класів і тих, хто викладає у 5-11 класах, з огляду на різний вік учнівства, із яким вони працюють, наповнення навчальних програм та, відповідно, різні можливості позакласної діяльності.

Серед тих, хто викладає «Основи здоров'я», «Біологію», «Громадянську освіту» (майже 80% з них мають або мали раніше класне керівництво), більшість проводили виховні години на теми з сексуальної освіти та/або запрошували спеціалістів/ок ззовні для проведення таких заходів: 52% та 42% відповідно (див. Таблиця 12). Близько чверті (24%) відвідували з учнівством тренінги або лекції, пов'язані з КСО, поза школою – 24%. Майже третина вчителів/ок організували тематичні кінопокази або підготовки плакатів: 34% та 29% відповідно. Також третина проводили факультативи, що включають теми сексуальної освіти (наприклад, «Захисти себе від ВІЛ», «Дорослішай на здоров'я») – 34%. Ці заходи є вибором самих вчителів/ок або адміністрації школи і можуть бути проявом їхньої ініціативи та інтересу – вони не є обов'язковими. Водночас майже п'ята частина (18%) опитаних вчителів/ок не мали досвіду роботи з жодним заходом із запропонованого переліку.

Таблиця 12. Організація та проведення заходів у межах сексуальної освіти вчителями/ками

Заходи, пов'язані з сексуальною освітою	Вчителі/ки початкових класів		Вчителі/ки «Основої здоров'я», «Біології», «Громадянської освіти»	
	проводили	планують	проводили	планують
Виховні години	31%	30%	52%	38%
Запрошення спеціалістів ззовні (медпрацівників, представників громадських організацій тощо)	22%	30%	42%	45%
Відвідування тематичних тренінгів чи лекцій поза школою	14%	19%	24%	34%
Факультативи (напр., «Захисти себе від ВІЛ», «Дорослішай на здоров'я»)	17%	21%	34%	31%
Організація тематичних кінопоказів	14%	22%	34%	33%

Заходи, пов'язані з сексуальною освітою	Вчителі/ки початкових класів		Вчителі/ки «Основ здоров'я», «Біології», «Громадянської освіти»	
	проводили	планують	проводили	планують
Підготовка тематичних плакатів	11%	18%	29%	20%
Нічого з перерахованого	48%	30%	18%	18%

Питання «Ви організовували або проводили якісь із зазначених заходів, пов'язаних із статевим вихованням, для учнів?» та «Чи ви плануєте (зокрема, повторно) або хотіли б організувати у своїй школі такі заходи, пов'язані зі статевим вихованням?», n= 230 (вчителі/ки початкових класів), n=270 (вчителі/ки-предметники/ці)

Значної відмінності за відповідями між тими, хто вже проводили такі заходи, і тими, хто планує їх проводити, немає. Дещо більше вчителів/ок планують організувати для учнівства відвідування тренінгів та лекцій із сексуальної освіти поза школою – у порівнянні з тими, хто вже це робили: 34% проти 24% відповідно. Майже половина (45%) будуть або хочуть запрошувати спеціалістів/ок ззовні. Цей варіант є найбільш популярним, і відрізняється він від інших тим, що вчителі/ки в ньому можуть брати лише пасивну участь, із класом працює людина зовні, яка, найімовірніше, не знайома і не буде оцінювати чи проводити інші уроки, але для такого заходу не потрібно виходити за межі школи.

Натомість менше бажають або планують проводити тематичні виховні години (38% проти 52%, що проводили) та організувати підготовки плакатів на теми, пов'язані з сексуальною освітою (20% проти 29%). На ФГД вчителі/ки згадували, що, за їхніми спостереженнями, формати тренінгів чи факультативів добре працюють для учнівства порівняно зі звичайними уроками. З одного боку, немає потреби оцінювати участь на занятті – це створює комфортну атмосферу та сприяє більш активній участі дітей, оскільки вони за це не отримують оцінку. З іншого боку, на тренінгах та факультативах відбувається практично звичайна бесіда, і тому ученики/ці можуть ставити будь-які питання, що їх хвилюють – а не обговорювати раніше пройдений матеріал з підручника, наприклад.

Про проведення цих заходів у своїх класах вчителі/ки з початкової школи відповідали значно менше. Із них майже третина організували виховні години на теми з сексуальної освіти (31%). Близько п'ятої частини і менше обирали інші варіанти. Натомість майже половина не проводили жоден із запропонованих у списку заходів – 48%, і не планують в майбутньому – 30%.

2.2. Підготовка до реалізації сексуальної освіти

Більшість батьків зазначили, що не користуються жодними або принаймні зовнішніми джерелами при підготовці до розмов із власними дітьми на теми з сексуальної освіти. Загалом 59% не зверталися для цього до жодних джерел, з них 38% відповіли, що користувалися лише власним досвідом. Це не обов'язково означає брак зовнішніх джерел загалом – це можуть бути батьки, які мають професійний досвід з темою людської сексуальності (наприклад, медичні працівники/ці), або ті, хто має старших дітей і попередній досвід сексуальної освіти.

Варто зауважити, що це питання ставили всім учасникам/цям незалежно від того, чи мали вони досвід проведення сексуальної освіти для своїх дітей. Тож частина тих батьків, які зазначили, що не проводили сексуальну освіту для власних дітей, але планують, також могли вже готуватись до розмов. Натомість тими 21%, які не використовували жодних джерел, можуть бути ті, хто не проводить розмови з дітьми на теми з сексуальної освіти, принаймні особисто. У решті випадків найбільш популярними для батьків є статті в інтернеті та спеціалізовані книжки: 28% та 21% відповідно (див. Рис. 7).

Рис. 7. Джерела, які батьки використовують для підготовки до бесід із дітьми на теми зі статевого виховання

Питання «Які джерела ви використовуєте при підготовці до розмов на теми зі статевого виховання з дитиною?», n=500

Примітка: Респонденти/ки могли обрати декілька варіантів відповідей.

Якщо звернути увагу на дитячий і підлітковий досвід тих, хто зараз є батьками, то 58% з них не мали розмов зі своїми батьками чи родичами на тему сексу та/або статевого дозрівання. Зі значною частиною (40%) також не говорили саме про менструації. Тобто значна частина батьків не мають відповідних прикладів із їхнього дитинства, на які вони могли б орієнтуватися зараз для розмов

з власними дітьми. Попри це, 60% батьків стверджували, що часто або періодично проводять такі бесіди з дитиною. Насправді ця частка може бути навіть більшою, бо трактування поняття «сексуальна освіта» («статеве виховання», що було використане в анкеті) може значно різнитись, особливо якщо респонденти/ки чули його вперше.

На ФГД одна з матерів розповідала, що спиралась на власний підлітковий досвід розмов про сексуальність зі своєю мамою, але щоби зробити абсолютно інакше – аби бесіди для власної дитини провести комфортніше, ніж мала сама.

«У мене бар'єру не було, тому що я, наприклад, на своєму досвіді, я пам'ятаю, як мені це розказувала мама і як вона соромилася, і я відчула те, як би я хотіла почути від своєї мами. Тобто я вже це приподнесла їй по-іншому. Ну, їй сподобалася розмова, наприклад, про менструацію, про вагітність, про якісь там методи контрацепції... Ну, про такі теми, які ми говорили, тобто я їй розказувала. Їй сподобалося, і я просто відчула, що вона іде на контакт...»

(Мати 10-класниці)

Як до проведення занять на теми з сексуальної освіти готуються вчителі/ки? Оскільки окремого шкільного предмету з сексуальної освіти поки немає, то і в педагогічних університетах відповідної спеціалізації не було. Хоча з 2017 року, з прийняттям нового ЗУ «Про освіту», вчителювати дозволено і тим, хто не має педагогічної освіти²³. За таких умов цілком можлива ситуація, що в школі працюватимуть випускники/ці інших спеціальностей – наприклад, психологічної або медичної – підготовка яких включала більше тем про людську сексуальність. Водночас цей дозвіл діє порівняно недовго, тоді як більшість вчителів/ок, які працюють у школах зараз, отримали вищу освіту раніше, ніж 3 роки тому.

Так чи інакше, їхнє навчання могло включати окремі теми, що стосувалися б сексуальної освіти, наприклад, про репродуктивну систему й функцію людини – на спеціальності «Середня освіта (біологія)». Поза цим, вчителі/ки мають регулярно проходити курси з підвищення кваліфікації, де потенційно також можуть отримати таку підготовку. Від їхніх знань про людську сексуальність та навичок викладати ці теми залежить, зокрема, й те, наскільки реальним і тривалим може бути процес впровадження сексуальної освіти в школах та її розвитку.

²³ Згідно з вимогами до педагогічних працівників у статті 58 ЗУ «Про освіту», достатньо вищої, фахової передвищої або ж професійно-технічної освіти.

Щоб дізнатися від самих вчителів/ок про таку підготовку, у них питали про включеність до їхнього навчання елементів, пов'язаних зі змістом, методами чи практиками викладання тем про людську сексуальність (див. Рис.8). Майже половина не отримувала такої підготовки ні під час навчання у ЗВО, ні в межах підвищення кваліфікації. Із запропонованого в анкеті переліку навчальних елементів, що могли б підготувати вчителів/ок до проведення занять із сексуальної освіти, в університетах найбільше респондентів/ок отримували основну інформацію про людську сексуальність – цей варіант обрали 22%. Менше зазначали, що їхнє навчання в університеті передбачало підготовку про те, як говорити з батьками про сексуальну освіту, ознайомлення з навчальними програмами, культурну, зокрема релігійну чутливість у викладанні відповідних тем, а також методики їх викладання. Найменше отримали саме практику: лише 6% пробували викладати теми про людську сексуальність учнівству, поки самі були студентами/ками.

Ситуація з цією підготовкою для вчителів/ок значно не змінилася й коли вони вже почали працювати в школах. При підвищенні кваліфікації для близько п'ятої частини опитаних їхнє навчання включало тему про те, як говорити з батьками про сексуальну освіту, та ознайомлення з навчальними програмами – так відповіли 19%. Значної різниці в кількості вчителів/ок, які отримали підготовку до проведення занять з сексуальної освіти на курсах підвищення кваліфікації та при навчанні в університетах, немає. Зокрема, більше половини з них взагалі не проходили жодної з тем з запропонованого переліку: 55% – в університетах і 52% – при підвищенні кваліфікації.

З-поміж пов'язаних із сексуальною освітою навчальних заходів, у яких вчителі/ки брали участь, найбільш популярними були тренінги від інститутів післядипломної педагогічної освіти (ІППО) й академій неперервної освіти (що проходили в межах підвищення кваліфікації) та форуми, конференції й вебінари.

На ФГД вчителі/ки відзначали, що під час навчання в університеті їх не готували до викладання тем із сексуальної освіти – одним із пояснень була особливість часу, адже деяким довелося вчитися ще за Радянського Союзу, де «сексу не було».

«Нас багато до чого не готували. Ми в Радянському Союзі ще закінчували».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Але й ті, хто закінчили університети вже пізніше, також не мали спеціальної підготовки. Були вчителі/ки, які в університеті вивчали дотичні до сексуальної освіти теми, зокрема про репродуктивне здоров'я та негативні наслідки ставих стосунків, що згадувалися лише у рамках курсів з біології та медицини.

Рис. 8. Підготовка вчителів/ок під час навчання до реалізації статевого виховання в школах

Питання «Чи передбачало ваше навчання під час здобуття вищої освіти або підвищення кваліфікації щось із нижче перерахованого?», n=500

Примітка: Респонденти/ки могли обрати декілька варіантів відповідей.

Одна з інформантів/ок мала більше підготовки порівняно з іншими, оскільки вчилася на соціального педагога, а тому під час її навчання принаймні поверхово обговорювали питання сексуальної освіти.

«Так, оскільки я стикалася з соціальною педагогікою, ми підіймали то питання. І частково... Ну, не так широко, як би хотілося, але там ми мали питання, говорили на них: і про аборти, і про статеve виховання».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Здебільшого вчителі/ки не зовсім схвально відгукувалися про якість або можливості підвищення кваліфікацій, які їм доступні або які вони проходили: курси в ІППО, курси підвищення кваліфікацій та курси від громадських організацій. Їм не пропонували курсів, що стосувалися б саме тем людської сексуальності. Водночас бар'єром до участі в курсах також є необхідність за них платити, а вчителі/ки не завжди можуть собі це дозволити. Хоча деякі мали досвід навчання в ІППО, на якому їм розповідали «щось дотичне до сексуальної освіти», але це були поодинокі випадки. Наприклад, одна з учасниць ФГД на курсах дізналася про літературу та джерела, присвячені репродуктивному здоров'ю. Деякі вчителі/ки відвідували курси від представників/ць громадських організацій, проте це було не регулярно.

Загалом більшість вчителів/ок не намагаються самостійно шукати шляхи підвищення кваліфікації, зокрема через те, що не знають, де і як це можна знайти. Якщо ж говорити про конкретні уроки, то інформацію для підготовки до них вчителі/ки зазвичай беруть в інтернеті. Серед конкретних джерел згадували онлайн-курси для вчительства на платформах дистанційного навчання Prometheus та EdEra. Також вони шукають в інтернеті статті, підручники, відеоматеріали (наприклад, згадували мультфільм «Коли дівчинка дорослішає»), які потім показують на уроках. При цьому вчителі/ки обговорювали, що самих лише шкільних підручників недостатньо для підготовки до уроків та їх проведення – інформація там переважно подана поверхово, банально, мало розкриває деякі теми, а інші взагалі оминає. Тому вони вимушені користуватися додатковими матеріалами – хоча і з ними виникають проблеми, наприклад, їх складно знайти українською, а не російською мовою.

«...і там я вже переглядала декілька книжок [підручників], і ніде не пишуть про менструацію, про полюцію. Тільки в одній книжці десь було написано. Тобто все дуже закрито, ніхто про це не говорить, воно дуже завуальовано».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

«Використовую інтернет, відео, якщо це можливо його здобути українською мовою, тому що дуже часто воно буває російською, цей варіант у нас вже відпадає».

(Вчителька початкової школи)

2.3. Готовність говорити на чутливі теми

Одним із завдань дослідження було визначити, як батьки та вчителі/ки оцінюють власну здатність спілкуватися з дітьми й підлітками на чутливі теми, що стосуються сексуальної освіти. Для цього, зокрема, в анкету було включено питання про їхню впевненість у власних знаннях з окремих питань та готовність їх обговорювати (див. Таблицю 16).

Третина опитаних батьків позитивно оцінюють власну здатність спілкуватися на всі теми сексуальної освіти зі своїми дітьми (див. Таблиця 13). Третина відповіли, що обговорюючи будь-яку тему щодо сексуальної освіти з запропонованого переліку, вони почувалися би впевнено у своїх знаннях та/або їм би було комфортно їх обговорювати. Водночас 14% не змогли визначитися з відповіддю про те, щодо яких тем вони відчували б невпевненість у своїх знаннях, і 19% – що б їм було некомфортно обговорювати зі своїми дітьми.

З-поміж тем, відносно яких батьки мають сумніви у власних знаннях або почувалися б некомфортно при обговоренні, варіант про полюції обрали найбільше опитаних – 18% і 21% відповідно. Що частково пояснює невелику частку тих, хто мали бесіди щодо цього з дітьми. Водночас варіант про менструації обрали дещо менше – 12% і 14%. Іншими «складними» темами, що про них відповідали частіше за інші – від 10% до 18% – є такі: сексуальні орієнтації, згода на секс, прийняття рішення про початок статевого життя та коректні назви інтимних частин тіла. Для більшості тем зберігається незначна різниця між кількістю тих, хто відчуває невпевненість у своїх знаннях, та тих, кому некомфортно обговорювати їх. Однак є кілька винятків: у випадках тем ВІЛ/СНІД, гендерної рівності, безпеки в інтернеті більше батьків відчувають певну нестачу знань, ніж дискомфорт щодо обговорення.

Окрім інформації, яку діти можуть отримувати від батьків під час розмов, вони також отримують інформацію непрямо, коли спостерігають за їхньою поведінкою. Наприклад, 60% батьків зазначили, що вони завжди або майже завжди припиняють перегляд фільму з дитиною, якщо з'являється еротична сцена (див. Рис. 9). Така поведінка може стати сигналом для дітей і підлітків, що сексуальність та її прояви є чимось, чого варто соромитися, що в майбутньому може створювати бар'єри для розмов з дітьми.

Таблиця 13. Готовність батьків обговорювати зі своєю дитиною окремі питання зі статевого виховання

Тема	Невпевненість у своїх знаннях	Некомфортно обговорювати
Полюції	18%	21%
Сексуальні орієнтації	18%	16%
Згода на секс	14%	17%
Прийняття рішення про початок статевого життя	14%	13%
Менструації	12%	14%
Коректні назви інтимних частин тіла	10%	11%
Захворювання, що передаються статевим шляхом	10%	8%
ВІЛ/СНІД	9%	5%
Контрацепція	9%	10%
Рівність чоловіків та жінок (Гендерна рівність та стереотипи)	8%	3%
Безпека в інтернеті	7%	3%
Особиста безпека: правила спілкування з незнайомими людьми	5%	2%
Вагітність та народження дітей	5%	5%

Тема	Невпевненість у своїх знаннях	Некомфортно обговорювати
Почувалися б упевнено у своїх знаннях/Комфортно обговорювати всі теми	32%	30%
Важко відповісти	14%	19%

Питання «При обговоренні яких питань з вашою дитиною ви почувалися б невпевнено у своїх знаннях?» та «Які з питань вам було б некомфортно обговорювати з вашою дитиною?», n=500

Примітка: Респонденти/ки могли обрати всі варіанти відповідей, що підходять.

Рис. 9. Ставлення батьків до твердження «Коли я з дитиною, ми завжди або майже завжди припиняємо перегляд фільму, якщо з'являється еротична сцена»

Питання «Якою мірою ви погоджуєтесь з таким твердженням?», n=500

«Можемо так дивитися [фільми разом з дитиною], так. Тобто був такий бар'єр, я спочатку не знала, як поводитися і таке інше. Але потім ми це

обговорили і, так, ну звичайно, такі відверті прямо сцени – ні. Але якісь в межах розумного – так, ми можемо дивитися, щось можемо обговорювати. Тим більше, що вони все це вже бачили в інтернеті і цього просто дуже багато. Тому робити вигляд, що цього немає, ну, це якось дивно. Ходити з рожевими окулярами. Але і батьки навіть своєю поведінкою, своїм ставленням вони теж великий приклад несуть, навіть нічого не кажучи. Тому що можна, звичайно, багато розповідати, але якщо ти поводишся зовсім по-іншому, це все впливає».

(Мати 10-класника)

Батькам також було запропоновано обрати варіант поведінки, якби вони помітили, що їхня дитина переглядає порнографічне відео (див. Рис. 10). Найчастіше батьки відповідали, що вони поговорили б з дитиною про ситуацію і пояснили, коли і де це прийнятно, а коли ні (41%). Однак по чверті батьків спитали б про причини (27%) та провели б бесіду, чому така поведінка неприйнятна (26%). Найрідше говорили, що покарали б дитину (4%) або сказали б, що все в порядку (4%).

Попри те, що вчителі/ки спеціальної підготовки переважно не отримували, серед них позитивно оцінює власну здатність спілкуватися на чутливі теми з учнівством ще більша частка, ніж серед батьків (див. Таблицю 14). Майже 40% вважають, що проводячи уроки на будь-яку тему щодо сексуальної освіти з запропонованого переліку, вони почувалися би впевнено у своїх знаннях і їм було б комфортно їх обговорювати. Водночас 21% не змогли відповісти на кожне з цих питань.

Серед вчителів/ок найбільше викликає сумніви у власних знаннях тема сексуальних орієнтацій, цей варіант обрали найбільше опитаних – 15%. Поясненням може бути брак цього питання в навчальних програмах наразі – тому вчителі/ки могли не мати досвіду його обговорення у класі і, відповідно, можливості розібратися в ньому, якщо не були обізнані раніше. З-поміж того, що було б некомфортно обговорювати на уроках, на першому місці, як і у батьків, тема про полюції – для 17%, водночас варіант про менструації обрали дещо менше – 14%. Ще для 15% згода на секс – одна з дискомфортних тем для обговорення у класі, і так само для ще майже 15% – сексуальні орієнтації.

Рис. 10. Як би батьки реагували, ставши свідком ситуації, коли їхня дитина переглядає порнографічне відео

Питання «Якби ви стали свідком ситуації, коли ваша дитина переглядає порнографічне відео, як би ви відреагували?», n=500

Примітка: Респонденти/ки могли обрати декілька варіантів відповіді.

Таблиця 14. Готовність вчителів/ок проводити заняття з окремих тем

Тема	Невпевненість у своїх знаннях	Некомфортно обговорювати
Сексуальні орієнтації	15%	16%
Згода на секс	11%	15%
Прийняття рішення про початок статевого життя	9%	11%
Полюції	9%	17%
Коректні назви інтимних частин тіла	8%	11%
Менструації	7%	14%
Рівність чоловіків та жінок (Гендерна рівність та стереотипи)	6%	3%
Контрацепція	6%	7%
Безпека в інтернеті	6%	3%
ВІЛ/СНІД	4%	4%
Захворювання, що передаються статевим шляхом	4%	6%
Вагітність та народження дітей	4%	4%
Особиста безпека: правила спілкування з незнайомими людьми	3%	1%

Тема	Невпевненість у своїх знаннях	Некомфортно обговорювати
Почувалися б упевнено у своїх знаннях/Комфортно обговорювати всі теми	39%	37%
Важко відповісти	21%	21%

Питання «При проведенні уроків на які теми ви б почувалися невпевнено у своїх знаннях?» та «Які з питань вам було б некомфортно обговорювати з учнями на уроках?», n=500

Примітка: Респонденти/ки могли обрати декілька варіантів відповідей.

Тож проведення уроків із більшості тем, що вже включені до шкільних предметів або які рекомендовані міжнародними рекомендаціями з сексуальної освіти, не мало би викликати значних складнощів з боку самих вчителів/ок, згідно з їхніми відповідями.

Водночас ті теми, які найбільше обирали у цих двох питаннях, вчителі/ки також найрідше називали як такі, що мають бути у шкільних навчальних програмах: про менструації та полюції, згоду на секс і сексуальні орієнтації, коректні назви інтимних частин тіла.

На ФГД батьки та вчителі/ки переважно відповідали, що мають достатньо знань і впевненості для обговорення з дітьми та учнівством зазначених питань. Однак при прицільнішому обговоренні окремих тем деякі все ж схилилися до того, що вони можуть бути незручними, зокрема про назви інтимних частин тіла, сексуальні орієнтації, полюції. Цей дискомфорт вони здебільшого пояснювали незнанням, як саме потрібно або краще подавати інформацію, з чого починати. Також звучали думки, що такі теми як, наприклад, полюції чи менструації краще було б обговорювати жінкам (матерям і вчителькам) з дівчатами, а чоловікам (батькам і вчителям) – із хлопцями, оскільки інакше може бути незручно обом сторонам.

2.4. Погляди на зміст сексуальної освіти

Оскільки в опитуванні близько третини і батьків, і вчителів/ок відповідали, що почуваються впевнено у своїх знаннях з усіх тем щодо людської сексуальності, з цього може скластися враження, що значна частина мають достатню підготовку до таких розмов. Проте ті, хто добре обізнані або принаймні так вважають, водночас можуть мати упередження й відтворювати стереотипи з цих питань.

Щоб зрозуміти, яку саме інформацію можуть транслювати дорослі дітям та підліткам, в анкеті було запропоновано перелік тверджень²⁴, що стосуються питань, пов'язаних із сексуальною грамотністю й зі сферою людської сексуальності, таких як статеве життя, контрацепція, гендерна рівність, аборт, ВІЛ.

Більше половини батьків не підтримували стереотипів (див. Рис. 11). Наприклад, 57% не вважають, що ВІЛ-позитивні діти повинні вчитись окремо від інших, ще 65% не вважають, що займатися сексом до шлюбу соромно, а 62% не погоджуються з твердженням про те, що обговорення питань контрацепції у школі лише підштовхує учнівство до початку/активнішого статевого життя. Щодо деяких тверджень думки були менш одноставні. Наприклад, 41% вважають, що «нетрадиційна орієнтація потребує лікування», і 38% не підтримують таку думку, хоча при цьому ще 21% не змогли дати відповідь. Водночас серед тих, хто вважає, що негетеросексуальна орієнтація потребує лікування, 20% вказали, що детально обговорювали тему сексуальних орієнтацій зі своєю дитиною. Можна припустити, що власні упередження та нетерпимість вони могли висловлювати і під час цих бесід.

На ФГД учасники/ці мали більше можливостей розкрити свої думки та міркування. Наприклад, про ВІЛ загалом батьки самостійно рідко згадували як про тему, що має бути в сексуальній освіті. Натомість питання про гіпотетичну ситуацію з однокласником/цею їхньої дитини, які є ВІЛ-позитивними, викликало дискусії. Ті, хто висловлювали негативну думку з цього приводу, швидше за все, базували її на хибних уявленнях про способи передачі ВІЛ і, знову ж таки, на стереотипах. Наприклад, говорили про те, що воліли б володіти інформа-

²⁴ Перелік тверджень було сформовано на основі Міжнародного технічного керівництва з сексуальної освіти від ЮНЕСКО – вони є одними з установок, які діти й підлітки мають засвоїти в результаті сексуальної освіти. Для анкети частину цих установок було переформульовано на хибні, щоб вони не підштовхували респондентів/ок до очікуваних відповідей.

Рис. 11. Поширеність серед батьків стереотипів та упереджень

Питання «Якою мірою ви погоджуєтесь з такими твердженнями?», n=500

цією про ВІЛ-позитивну дитину в школі, хоча при цьому і зазначали, що вони проти ізоляції цих дітей. А деякі розмірковували, що перевели б свою дитину в інший клас, якби дізналися про ВІЛ-позитивного однокласника. Деякі учасники/ці також говорили про необхідність «спеціалізованих закладів» для окремого навчання дітей, які мають ВІЛ.

«Я як би за гуманність, але все одно життя своєї дитини мені дорожче. Тобто я вважаю, що якось повинні “зверху” думати про це. Якщо є хворі люди, потрібні спецзаклади. Тобто освіта і все інше, приділяти їм увагу. Ну, це діти, ти за ними не прослідкуєш. Перерва – і все. Була здорова дитина, і прийшов додому – вже все».

(Батько 8-класника)

«...ось взяти, наприклад, порівняти з щепленнями. Якщо приходять дитина до школи, батьки знають, що ця людина без щеплень. Тобто якщо людина прийшла і це ось [ВІЛ-позитивна]... нікому не сказали, то це точно неправильно. А сказали, ну блін, я би, мабуть, теж переводив з цього класу. Ну, я не хотів би навіть ризикувати, не те що там якісь упередження чи щось там я погане думаю про неї [про ВІЛ-позитивну людину]».

(Батько 1-класниці)

«– Ви ж розумієте, ми говоримо про ВІЛ. Ми ж не підозрюємо, що це смерть.

– Смерть – це ВІЛ-інфікована дитина?

– Ну, звісно. Так, у неї там поки воно в активну стадію не перейде, якимись пігулками, якимись цими підтримується, але все рівно ця людина... не можна так говорити, але приречена ж. Ну, це ж правда, давайте правді дивитися в очі. І якщо не дай бог десь щось, ну, там кажуть, що через слизову не передається – там тільки через кров. Але ситуації можуть бути абсолютно різні. І голка десь, десь – ніж якимсь порізався...»

(Батько 8-класника)

Ще більше дискусій викликало питання сексуальних орієнтацій. На думку однієї з матерів, явище сексуальної освіти сприймається негативно саме через «ідеї ЛГБТ» та толерантність, що наявні у програмах. Кілька батьків також висловлювали занепокоєння щодо так званої «пропаганди», яку може нести в собі включення і обговорення цих тем з дітьми та підлітками: на їхню думку, учнівство може зацікавитися темою гомосексуальності і «*вирішити спробувати*» теж бути геями чи лесбійками або змінити стать. Деякі не були проти надання інформації про існування гомосексуальності, але, на їхню думку, учнівство при цьому має розуміти винятковість таких випадків і не сприймати їх як щось унормоване.

«Вона [сексуальна освіта] потрібна, тільки потрібно в правильному руслі, щоб не було там... Не віталось там шлюби поміж жінками і чоловіками [йдеться про одностатеві шлюби]. Я так вважаю. Щоб не говорили, що ти з віком можеш змінити стать. Ось це щоб все не пропагандувалось».

(Мати 10-класниці)

«Не можна сказати, що це зовсім, ну як, не нормально. Але подаватися повинно в такій формі, що це як би нонсенс, якесь виключення. Виключення бувають завжди».

(Мати 9-класниці)

Водночас деякі батьки говорили про те, що діти самі намагалися завести розмови про ставлення до гомосексуальності. З їхніх розповідей виглядає, що підлітки, можливо, краще розуміють і приймають різноманіття сексуальності, навіть якщо їхні батьки мають протилежну думку.

«Тато, що ти про це думаєш?». Ну і показує кліп. Я кажу, що мені це не подобається, і я тобі поясню, чому – і поспробував пояснювати. “Ну от чому? Чому ти проти цього?! От вони хочуть так жити”. Я кажу, тому, що то, на мій погляд, неприродньо. На мій погляд, це неприродньо, тому що природа заклала певні органи, оп’ять-таки, у жінки і чоловіка для продовження роду, а такі відносини є неприродніми. Вони мені не природні не тільки фізіологічно, а і морально».

(Батько 4-класниці)

«Я от у доньки питала, що як ти вважаєш, що от орієнтації сексуальні – це нормально, норма чи ні. Вона сказала, що ми вважаємо, в нашому колективі, що це норма, вони ж теж люди, їм теж хочеться отримувати задоволення...»

(Мати 9-класниці)

Подекуди батьки також висловлювали агресивні думки, на кшталт окремого проживання гомосексуальних людей, наприклад, у концентраційних таборах. Крім цього, деякі залякували своїх дітей історіями про покарання інакшості в прадавні часи – наприклад, один із батьків своїй доньці розповідав, що сто років тому за це вішали.

«Я повністю проти “цих”. Я був на відпочинку, і коли приїхали шестеро “германців”, чи німців, хай буде, і ходили в рожевих футболках там, за жопи один одного торкались, ну на це неможливо дивитись нормально. І не треба розповідати, що все чудово, і дитина повинна знати, що якщо тобі з дівчатами не “покатить”, так ти можеш Юрку, дружбана свого “взяти”».

(Батько 1-класника)

Звісно, на обговореннях були також батьки, які не підтримували гомофобні висловлювання чи подібні позиції інших. Можливо, вони не включалися так активно, оскільки деякі учасники/ці розповідали про своє ставлення до гомосексуальності знецінювально і подекуди дещо агресивно. Водночас дехто з батьків, які транслювали нетерпимість до гомосексуальності, говорили, що якби дізналися, що їхня дитина – гей або лесбійка, то були б шоковані, але прийняли б це. Неодноразово під час обговорення лунала тема підліткових самогубств, і зі страху за життя власних дітей батьки готові прийняти їхню гомосексуальність.

Окрім цих двох тем, ВІЛ та гомосексуальність, стереотипи також відтворювали щодо теми гендерної рівності та гендерних ролей. Оскільки однією з запропонованих до обговорення тем сексуальної освіти була якраз «Гендерна рівність», частина учасників/ць висловили своє занепокоєння щодо включення її до переліку. Обговорювали, зокрема, що рівність призведе до «середньої статі» і зникнення ролей жінки і чоловіка.

*«Урівнювання... але все рівно є якась, так, роль жінки і роль чоловіка. Я розумію, що, можливо, коли чоловік дома там допомагає жінці, то це є цілком нормально. Жінка, там, наприклад, я також, може, допускаю, якусь чоловічу роботу там робити. [...] я вчитала про те, що в школі їх [дітей] не будуть розрізняти на статі, ну то “бред собачий”.
Вибачте, що так говорю».*

(Мати 5-класниці)

Також матері й батьки іноді зазначали в контексті наповнення потенційної програми сексуальної освіти про можливість навчитися жіночності для дівчат і мужності для хлопців, а також правил «хорошого тону» та гендерних ролей.

«З першого класу дівчат вчити жіночності, хлопців вчити, щоб вони були чоловіками. Щоб ввели якісь такі предмети, щоб для дівчат жіночність –

це як і та сама кухня, як вона повинна виглядати, і про одяг, і про все. Що вона повинна бути жінкою – не те, що зараз хлопці не поважають дівчат. А хлопців вчити бути джентльменами. Щоб вони правильно і до дівчат ставилися, до мами, до бабусі. От щоб такі якісь предмети були, щоб вчили і хлопчиків, і дівчаток».

(Мати 9-класника)

«Був колись інститут благородних дівчат, так, коли дівчатам розповідали, як вона має бути з чоловіком, з якої сторони. У нас же зараз діти не знають, з якої сторони чоловік має йти під руку, а з якої жінка. Як мають відкриватись двері... [...] Ось це ось все має сюди входити».

(Батько 8-класника)

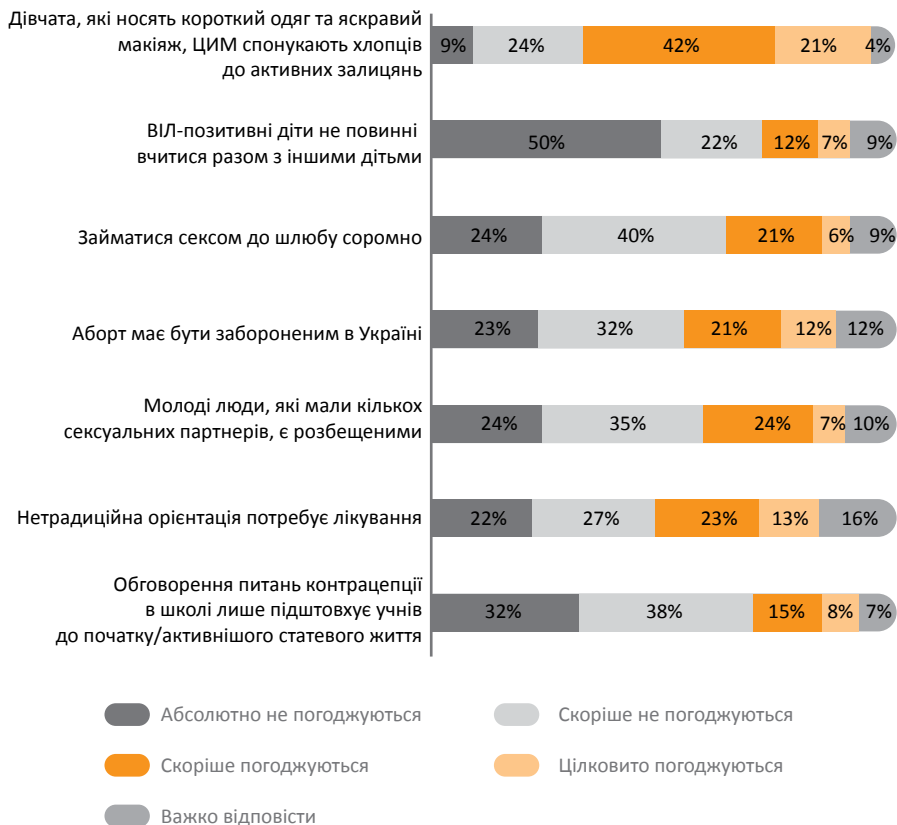
На батьки, так само і більшість вчителів/ок (63%) вірять у віктимну поведінку: вони скоріше або цілковито погодилися з твердженням-стереотипом про те, що дівчата, які носять короткий одяг та яскравий макіяж, цим спонукають хлопців до активних залицянь до них (див. Рис. 12). Також близько третини вчителів/ок вважають нетрадиційну орієнтацію такою, яка потребує лікування (36%), що аборт має бути забороненим в Україні (33%), що молоді люди, які мали кілька статевих партнерів, – розбещені (31%). Ще для 27% секс до шлюбу – це сором. Та водночас все ж більшість вчителів/ок не підтримують стереотипи й упередження (окрім віктимної поведінки).

На ФГД загалом також розмірковували схоже щодо віктимної поведінки: про участь хлопців у таких ситуаціях взагалі не йшлося, зокрема про неприпустимість їхніх дій та їхнє виховання, натомість засуджували дівчат за поведінку, а також зовнішній вигляд, покладали провину саме на них.

«Така ситуація: дівчата там починають вже нижню білизну носити, я маю на увазі бюстгальтер (там, клас 7-8), і хлопці, така гра у них, – підбігти, і ззаду... “Він мене!..” Я кажу: “Так чого там, умовно говорячи, до Насті ніхто не бігає і ні за що не чіпає? Чого до тебе? Значить, ти так себе поводиш”. Вона себе так подала, що їй можна, а їй [Насті]– не можна».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Рис.12. Поширеність серед вчителів/ок стереотипів та упереджень

Питання «Якою мірою ви погоджуєтесь з таким твердженням?», n=500

Як і на ФГД батьків, вчителі/ки також іноді озвучували негативне ставлення до гомосексуальності й до згадування цього питання в школі – проте не висловлювали агресивно або намагалися зробити це толерантно. Деякі з учасників/ць розповідали про власні приклади її обговорення з учнівством, зокрема в межах розгляду теми про права людини, через перегляд відеоблогів тощо.

«Нещодавно, наприклад, був день боротьби з гомофобією. Я дітям 8-9 класів, старші, виставляв дуже цікаві (розробили) ролики. Ну, є такий канал «Клятий раціоналіст»: він зробив досить цікавий ролик саме про біологію, наприклад, гомосексуалізму і гомосексуальності, і про ставлення, яке воно було і як із часом розглядалися ці проблеми. Це теж важливий напрямок сексуальної освіти, а може і один з найважливіших».

(Вчитель «Біології»)

«Я про неї [тему ЛГБТ] говорю, тому що насправді це є нормально і протягом всієї історії ми знаємо, що це є нормально. І я розповідаю про ситуації і приклади з «Історії», з інших якихось предметів в школі. І сексуальна орієнтація (ну що тут такого?) – це право кожної людини бути такою, як вона хоче. І потім вже (там далі в нас 2-3 розділ – це права людини), безпосередньо там теж ми про це наголошуємо, що людина може бути хлопчиком, може бути хлопчиком і почувати себе дівчиною: ну, тут нічого такого страшного немає, таке може бути. І мені комфортно про це із дітьми розмовляти. В 10 класі ніяких смішків я від дітей не відчуваю – навпаки, вони дуже активно долучаються до дискусій різноманітних на цю тему».

(Вчитель «Громадянської освіти»)

3. Потреби батьків та вчительської спільноти щодо власної участі у комплексній сексуальній освіті

3.1. Бар'єри щодо участі у сексуальній освіті

Попри те, що більшість батьків та вчителів/ок підтримують формальну й неформальну сексуальну освіту й позитивно оцінюють свою здатність говорити на чутливі теми з дітьми та підлітками, для них можуть існувати бар'єри в реалізації цих заходів (див. Таблицю 15).

За результатами опитування, на першому місці серед бар'єрів, які можуть перешкоджати участі в сексуальній освіті дітей – власна психологічна неготовність до обговорення, про яку відповіли 25% батьків і 20% вчителів/ок. На другому місці серед батьків – незнання, з чого починати розмову та як її вести (19%), а серед вчителів/ок на другому місці – спротив батьків (17%). Також часто і перші, і другі визначали як бар'єри невпевненість у власних знаннях з окремих тем і незацікавленість самих дітей в обговоренні (12-13%). Поза тим, майже половина батьків і вчителів/ок відповідали, що вони бар'єрів взагалі не мають: 44% та 43% відповідно.

Таблиця 15. Бар'єри в обговоренні з дітьми й учнівством тем про людську сексуальність

Бар'єри	Батьки	Вчителі/ки
Не маю бар'єрів	44%	43%
Власна психологічна неготовність говорити на такі теми	25%	20%
Незнання з чого почати і як вести такі розмови	19%	10%
Невпевненість у власних знаннях з окремих тем	12%	13%

Бар'єри	Батьки	Вчителі/ки
Незацікавленість дитини/учнівства в обговоренні таких тем	12%	12%
Недостатньо близькі або довірливі стосунки з дитиною	4%	9%
Спротив чоловіка або дружини/ Спротив батьків	2%	17%

*Питання «Які бар'єри заважають вам говорити з вашою дитиною на теми про людську сексуальність (або спілкуватись так, як вам би хотілось)?» та «Які бар'єри заважають вам говорити з учнями на теми про людську сексуальність (або спілкуватись так, як вам би хотілось)?»,
Батьки – n=500, вчителі/ки – n=500*

Примітка: Респонденти/ки могли обрати декілька варіантів відповідей.

На ФГД вчителі/ки загалом говорили, що зазвичай відкрито та спокійно спілкуються з учнями та ученицями на більшість тем, пов'язаних із сексуальною освітою, і не відчують бар'єрів. Хтось може використовувати особливі підходи, щоб почати розмову та доступно пояснити.

«Ну це саме просте, як я починав говорити – чоловік, жінка, союз: чи є між ними дружба, і взагалі я дуже багато звертаю уваги на те, що бог створив все. Починаю з бога, звідти, здалеку, по релігії – воно якось краще отримується, щоб пояснити. Буває, коли не знаєш, що сказати, то кажи, що це бог створив, чи ще щось».

(Вчитель початкових класів)

Хоча деякі вчителі/ки згадували, що коли тільки починали викладати у школі, їм було важко про це розмовляти й організувати такі уроки – простіше стало з набуттям досвіду. З огляду на це звучали зауваження, що непідготовленому вчителю без досвіду буде важко брати на себе ролі, пов'язані з сексуальною освітою. Загалом, як проходитиме урок навіть на чутливі теми – залежить від того, як вчитель/ка це організує та яке матиме власне ставлення.

«Мені здається, це від вчителя залежить. Як вчитель буде подавати той предмет. Тобто якщо вчитель введе їх на такий рівень, що це є тема, яку треба обговорити, і про це можна вільно спілкуватися, то, відповідно, діти будуть також відкритіші і будуть спокійно сприймати цю тему і говорити».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

«І при тому я намагаюсь, наприклад, про це говорити якомога вільніше, скажімо так. Приблизно таким чином, як ми розмовляємо про інші теми. Якщо якісь виникають... Ну, там видно, що або дискомфорт, або навпаки, скажімо так... Дуже весело діти сприймають, ну, нагадую, що сексуальна революція відбулась 60 років тому, і не треба ставитися до цього якимось особливо, до цього аспекту життя».

(Вчитель «Біології»)

Водночас учасниці й учасники розмірковували не тільки про індивідуальні, а й про структурні бар'єри щодо впровадження сексуальної освіти у школи. Частина з них стосується можливостей освітнього середовища для додаткових предметів: навчальні плани перевантажені, вчителі/ки не мають відповідної підготовки. Також озвучували сумніви про готовність та зацікавленість Міністерства освіти й науки займатися впровадженням сексуальної освіти й наявність фінансування на це. Крім того, на думку вчителів/ок, проти можуть бути і деякі батьки, зокрема через особливості віросповідання.

«Але тут дуже багато різних підводних каменів. Це і батьки, які говорять «а я не хочу, щоб ви розмовляли з моєю дитиною про це». Це і релігійність.

Наприклад, в нашому місті в Одесі різна кількість різних націй. І це дуже проблематично, чому дівчата ходять закритими, чи не можуть щось робити біля хлопчиків, і так далі. Тому знаєте, підібрати оце все, щоб воно було написано? Да, батьки зараз можуть бути зайняті, в них немає на це часу. Можливо, вони підсвідомо перекладають це на школу».

(Вчителька «Біології»)

3.2. Мотивація долучатися до сексуальної освіти

Щодо власної мотивації проводити сексуальну освіту в родині батьки на ФГД не говорили багато, але ті, хто артикулювали її, передусім називали безпеку дитини як основний фактор. Тобто батьки або помічали, що дитина сама намагається знайти якусь інформацію в інтернеті, і це ставало каталізатором до проведення розмови, або вони починали замислюватися над безпекою і власної дитини, і її майбутніх партнерів або партнерок.

«Страх за майбутнє дитини своєї і за майбутнє тієї дівчини, з якою може щось статись. Коли “а я не знав”, так. Найулюбленіша дитяча “відмазка” яка? “Так я ж не знав, ви ж мені не розповідали”. Так на тобі, розповідь».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Окремо вчителі/ки мали в анкеті питання про мотивацію впроваджувати сексуальну освіту у їхній школі (див. Рис. 13). Для половини опитаних (46%) у питаннях впровадження сексуальної освіти у своїй школі важлива підтримка батьків – саме це могло б стати для них мотиватором. Хоча водночас значно менше (17%) називали супротив батьків можливим бар'єром для себе у проведенні занять на чутливі теми, що стосуються сексуальності людини.

Також для майже третини вчителів/ок у впровадженні сексуальної освіти сприяла б підтримка освітніх інституцій, зокрема МОН, ІППО чи й адміністрації школи, у вигляді інформаційних матеріалів, тренінгів та комунікацій (37%), концепція сексуальної освіти для української школи (34%) та/або якби самі учениці й учні зверталися із запитом про проведення заходів із сексуальної освіти (33%). Трохи менше – чверть – вчителів/ок могла б мотивувати фінансова винагорода (25%) та/або наявність наказу про необхідність впровадження сексуальної освіти в навчальних закладах (23%). Натомість найменше (7%) відповіли, що взагалі не хочуть займатися впровадженням сексуальної освіти або їм це не цікаво. При чому серед них є і ті, хто підтримують наявність сексуальної освіти в школі, і ті, хто не підтримують. Ще кілька вчителів/ок надали свої варіанти: їх би мотивувало покращення здоров'я дітей.

Такі мотиватори вчителі/ки на ФГД обговорювали більшою мірою в контексті майбутнього сексуальної освіти: що би допомогло їм більше включитися до організації та проведення тематичних заходів, а також долучатися до її розвитку загалом. Наприклад, для деяких важлива фінансова винагорода, оскільки це потребує ще більше часу та підготовки, а вони не готові виконувати додаткову роботу на волонтерських засадах.

Рис. 13. Мотиватори для вчителів/ок впроваджувати статеве виховання у їхній школі

Питання: «Що б могло мотивувати вас займатися впровадженням статевого виховання у вашій школі?», n=500

Примітка: Респонденти/ки могли обрати кілька варіантів відповідей.

«Да, гроші завжди мотивують...».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Та найважливіше, на чому акцентували увагу, – це затвердження сексуальної освіти на рівні МОН через, наприклад, відповідний наказ, інструкції та методичні матеріали для її викладання. Адже самим вчителям/кам бракує знань та матеріалів. Водночас деякі учасники/ці висловлювали побоювання, що МОН може чинити опір через потребу фінансування додаткового предмета.

«Якщо взяти наше Міністерство [освіти і науки] і сказати зараз, що ми ще введемо ще якийсь додатковий курс і за нього треба заплатити вчителям, які це будуть викладати, так оце буде основний супротив і оці всі розмови...»

(Вчителька «Основ здоров'я» та «Біології»)

Крім цього, вчителі/ки також називали й такі причини, що вже зараз заохочують їх долучатися до сексуальної освіти – проводити заняття на відповідні теми у школі в межах своїх предметів. Переважно причини зводилися до таких, що впливають на добробут учнів та учениць.

«Іхнє майбутнє. Я дуже переживаю за те, щоб діти дійсно мали навички, мали розуміння та знання. І щоб в майбутньому це їм забезпечувало гарне життя».

(Вчителька «Біології»)

Одна з таких причин – це неграмотність у питаннях безпеки та статевих стосунків, яка призводить до небажаних наслідків, зокрема незапланованих вагітностей та поширення ІПСШ, чому вчителі/ки хотіли б запобігти. Також були названі такі причини як брак культури стосунків між хлопцями й дівчатами, табування теми сексу в суспільстві. Оскільки школярство більшою мірою отримує сексуальну освіту самостійно з інтернету, то саме школа мала би виступати альтернативним джерелом фахової інформації на ці теми, на думку вчителів/ок.

«По-перше, це необхідно для безпеки, здоров'я та комфорту дітей. А по-друге, it's my job. Тут, мабуть, такі причини, які в мене і взагалі працювати вчителем»

(Вчитель «Біології»)

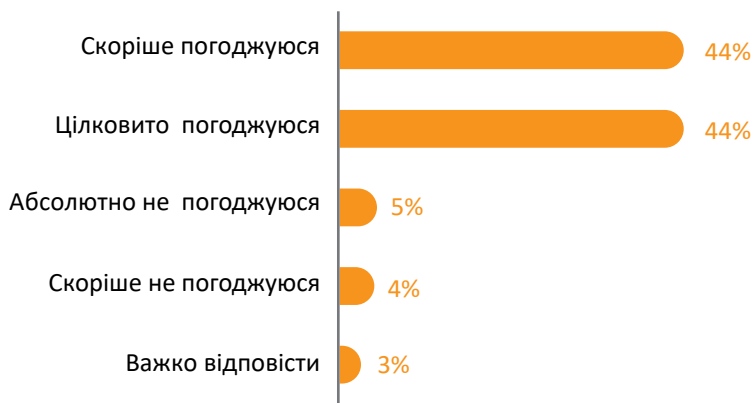
«...потім ще мотивує поведінка дітей в коридорах. Іноді бачиш, що не просто обіймаються, а ще й починають... За нижні частини тіла хлопці починають дівчат мацати, чи як це сказати правильно. Тому починаєш культуру стосунків розказувати, що це все нормально – але не в коридорі».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

3.3. Потреби батьків щодо допомоги з сексуальною освітою

Попри те, що батьки і під час опитування, і на ФГД говорили про провідну роль, яку відіграє родина в сексуальній освіті дітей, 88% батьків хотілося б, щоби школа допомогла з сексуальною освітою їхньої дитини (див. Рис. 14). Натомість не мають такого запиту лише 9%.

Рис. 14. Розподіл відповідей батьків щодо твердження «Мені б хотілось, щоб школа допомогла зі статевим вихованням моєї дитини»

Питання «Якою мірою ви погоджуєтесь з такими твердженнями?», n=500

Раніше вже було згадано відповіді батьків щодо того, хто мають бути точно залученими і точно не залученими до сексуальної освіти дітей та підлітків загалом. Однак можливо, що їхні думки змінюються, коли йдеться про сексуальну освіту саме їхніх дітей. Оскільки це питання було одним з останніх в анкеті, то відповіді також могли змінитися через краще розуміння поняття сексуальної освіти та її складових внаслідок опитування. Загалом, порядок акторів переважно не змінився: на першому місці – батьки, далі – шкільні психологи (див. Рис.15). Водночас частка тих, хто вважає, що батьки – тобто вони самі – мали би бути залучені до сексуальної освіти, зменшилась у питанні про власних дітей: 69% проти 95% у питанні про сексуальну освіту загалом для дітей і підлітків. У решті відповідей зміни між двома питаннями – у межах статистичної похибки.

Рис. 15. Розподіл відповідей батьків на питання «Хто б ви хотіли, щоб були залучені до статевого виховання вашої дитини?»

Питання «Хто б ви хотіли, щоб були залучені до статевого виховання вашої дитини? (до трьох варіантів відповіді)», n=500

Примітка: Респонденти/ки могли обрати кілька варіантів відповіді.

На ФГД батьки говорили, що потребують допомоги і підготовки для проведення сексуальної освіти зі своїми дітьми. Передусім вони потребують інформації. Говорили і про сайти, і про тренінги, і про батьківські години, за прикладом батьківських зборів у школі, присвячені темі сексуальної освіти в родині. Загалом запити на підготовку від батьків можна розділити на дві категорії: змістовні, або тематичні, і психологічні. Щоправда, обидві ці категорії запитів так чи інакше спрямовані на подолання психологічних бар'єрів, які мають батьки щодо бесід на теми про людську сексуальність.

До змістовних потреб належать власне запити батьків щодо інформації про окремі теми, про які їм важко говорити з дітьми, бо ці теми є найбільш дискомфортними або тому що батьки самі можуть не володіти всією потрібною інформацією. Такі запити озвучувались рідше, але загалом батьки називали тут теми статевих стосунків: венеричні захворювання і «як це все [секс] відбувається».

«На жаль, брак цієї освіти відчувається в суспільстві і серед дорослих людей. І багатьох батьків самих ще треба виховувати. Або просто їм давати якісь джерела інформації, де б вони могли самі спочатку прочитати чи подивитися, про що розмовляти з дитиною і як про ці теми розмовляти.»

(Мати 11-класниці)

Решта запитів від батьків – це більшою мірою про подолання їхніх психологічних бар'єрів. Учасники/ці говорили, що вони не знають, як і з чого почати розмову з дітьми, як «підступитись» до окремих тем чи загалом до розмови і як зрозуміти, яка інформація відповідає якому віку дитини. Тобто, з одного боку, це загалом некомфортні для батьків теми для обговорення з власними дітьми, а крім того, батьки ще й переживають, що не зможуть подати інформацію зрозуміло і в тому об'ємі, який готова сприйняти дитина у своєму віці. Окрім цього, деяких батьків непокоїть, що діти можуть над ними сміятися, мати більше інформації або не довіряти їм. Батьки також мають бар'єри щодо розмов на теми сексуальності з дітьми іншої статі. Тобто тати – з дівчатами, а мами – з хлопцями.

«У мене бар'єр був і є, тому що хлопчик. Я чесно кажу: на жодну тему практично не говорила. Не знаю, надо, мабуть, починати. Він єдине – про вагітність та народження дітей [знає]. Ось коли я другою дитиною завагітніла, він вже, коли побачив великий живіт, спитав: “Мама, ти що, знову? Буде братик?”. Ось довелось».

(Мати 5-класника)

«Я вважаю, що володію достатньою інформацією саме по темі цього [сексуальної освіти], але у мене не вистачає вміння цього донести. Тому мені б дуже допомогла методика донесення того, що я знаю, до дитини певного віку. Припустимо, ось як я знаю багато речей, там, грати в шахи або водити машину – але я знаю, що не зможу навчити, хоча сам це чудово вмію, тому що я не володію методикою, як правильно це донести до людини».

(Батько 1-класниці)

Принаймні деякі батьки вбачають причину власних психологічних бар'єрів у браку таких розмов про сексуальність у їхньому дитинстві. З ними не говорили їхні батьки, а тому вони не мали прикладу, якому могли б слідувати або, навпаки, не слідувати (приклад однієї такої учасниці було наведено вище).

«Мені зі старшою дитиною легше розмовляти, коли вона вже в віці, більше доросла. А от я не могла, коли маленька, мені було важко. Ну, я не знаю, як це зробити. У нас же не було такого, з нами ж батьки не розмовляли, ми ж все на вулиці дізнавалися про все. От хочеться якось це зробити, але нема досвіду...»

(Мати 9-класниці)

«Для мене це було дуже важко, тому що в наш час теж не було якогось такого цього виховання, були батьки, які, там, купили книжечку, тобі дали, ти почитав, але, в принципі, [на цьому] у мене все закінчувалось. Тобто я не могла зрозуміти, як це правильно робити. Я теж читала багато літератури, слухала, як це робили мої друзі, і вже на цих прикладах починала розмову з дитиною.»

(Мати 10-класниці)

Отже, батьки переважно усвідомлюють власні психологічні бар'єри щодо бесід з дітьми про людську сексуальність, а тому також заявляють про високу вмотивованість до участі в тренінгах, консультаціях від спеціалістів/ок та інших подібних заходах, де вони зможуть отримати ту інформацію, якої вони потребують.

«Я не знавець в правильному вихованні, в цьому. Я би хотів мати консультацію у спеціаліста. Хай буде там помірна плата, але у спеціаліста, який має досвід. Ну, чи психолог, з медичним цим. Головне, морально як до дитини підійти так, щоб не нашкодити їй. Тому що одне криве слово, як я би хотів сказати, а не так, як правильно, спеціаліст же знає краще.»

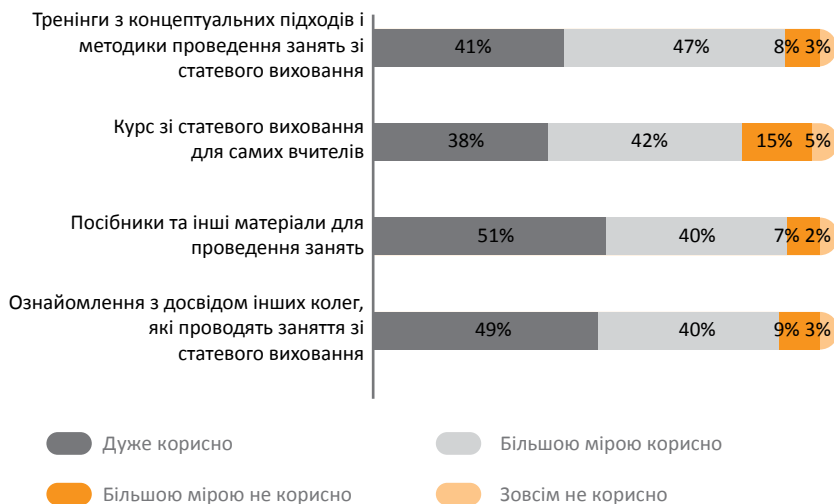
(Батько 10-класника)

3.4. Запити вчителів/ок щодо проведення сексуальної освіти

Хоча у попередніх питаннях більшість вчителів/ок відповідали, що вони мають достатньо знань для обговорення з учнівством тем із сексуальної освіти та почувуються комфортно із цим, водночас заходи з підвищення власної кваліфікації для них також є цікавими. Абсолютна більшість (80% і більше) вважають, що для них були б корисними запропоновані формати навчання та допоміжні матеріали, що стосуються проведення занять із сексуальної освіти (див. Рис. 16).

Наприклад, для 91% вчителів/ок були б дуже або більшою мірою корисні тематичні посібники чи інші матеріали, а для 88% – навчальні заходи про підходи й методики для проведення таких занять. Також 89% опитаних вважають, що їм було б корисно ознайомитися з досвідом колег, які вже проводять такі уроки, а 80% – самим взяти участь у курсі з сексуальної освіти для себе.

Рис. 16. Оцінка вчителів/ок можливої корисності для них заходів із підвищення кваліфікації та матеріалів

Питання: «Як ви вважаєте, наскільки корисними для вас були б такі заходи або допоміжні матеріали щодо викладання тем зі статевого виховання?»,
n=500

Вчителі/ки, які на ФГД озвучували свої запити, переважно починали з того, що не мають підтвердження «зверху», що сексуальна освіта має бути в школах і вони можуть викладати такі теми – зокрема, їм не вистачає методичних рекомендацій, затверджених МОН, про те, як викладати ці теми та за якими матеріалами.

«Ну, ось ми кажемо про статеве виховання, про сексуальне виховання. Але ну немає ж ніяких нормативних документів, ми не вивчили, наприклад... Ми не знаємо, що це саме за предмет. Ми не вивчили, наприклад, методики західних якихось країн, які... дійсно от в них дуже гарно це виходить. На законодавчому рівні в програмі – ну немає, що в нас сексуальне виховання. Ну нема ж такого в програмі. Тому треба це на законодавчому рівні ввести».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

«...катастрофічно не вистачає такого, дійсно, якогось єдиного підручника з грифом Міністерства освіти... От, наприклад, навіть коректні назви інтимних частин тіла. Розумієте? Які саме? В якому віці? Щоб не було потім питань... Так постійно. Ми знайдемо – але це сам шукаєш: там так, там так. Одне джерело, наприклад, десь застаріле, десь щось нове, десь щось нові зараз вводяться оці нові євро, такі слова...»

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Вчителі/ки зазначали, що серед курсів ІППО наразі немає таких, які б стосувались викладання сексуальної освіти, і загалом вони часто є платними. Саме тому вони хотіли б, щоб було запроваджено централізоване навчання щодо цих тем, яке б ініціювали і контролювали самі школи та яке було б безкоштовним.

«Так, але це має бути не так подано, як зараз, що вчитель сам собі шукає. Вчитель і сам собі знайде, якщо це буде цікавити. Але що має бути обов'язкове, що з кожної школи, оце як колись були оті курси, мають посилати. Тому що, я повторююсь вже, не всі люди, які живуть в дальших селах, вони будуть собі сидати і шукати. Їм буде просто не до того. А викладати дітям треба, тому що діти однакові як тут, так і там».

(Вчителька початкових класів)

«Але дивіться, ще навіть вебінари, онлайн-курси. Це ж зараз все платне. Ми повинні за все це заплатити. А чому держава, наприклад, не може створити умови для того вчителя, щоб він пішов і десь повчився? Ми повинні самі собі ті, як ви кажете, оті сертифікати нам».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Щодо того, у якому форматі може проходити таке навчання, вчителі/ки називали варіанти як онлайн-, так і офлайн-навчання: курси, модулі, вебінари, онлайн-курси, семінари, майстер-класи, відеоматеріали. Також їм бракує організації, що б займалася питаннями сексуальної освіти і з якої можна було б запрошувати спеціалістів/ок до себе на уроки.

«І бажано, щоб ці курси були і не в такому вигляді, як їх проводить, наприклад, інститут безперервної освіти наш. Тобто люди приїхали на край міста і там десь сидять декілька годин, і перед ними виступають, скажімо так, не дуже освічені люди, в яких така робота. Це мають бути короткі, бажано онлайнві стрими чи просто записи. Краще, щоб було з можливістю ставити запитання».

(Вчитель «Біології»)

«Але я не хочу студентів кликати до дітей! Я хочу хорошого фахівця закликати до дітей, щоб дітям якісно подали ту інформацію, а не зі слів студентів. Ну от, якщо би було ще окремо... навіть якщо в школах не вийде впровадити і всіх навчити. Але якщо би була окрема установа, яка займалася би тим питанням».

(Вчителька «Основ здоров'я»)

Висновки й рекомендації

Висновки

Комплексна сексуальна освіта для дітей і підлітків може бути як формальною, так і неформальною, її змістове наповнення може різнитися між країнами, містами, навчальними закладами. Незалежно від цього для дітей саме батьки і школа мають бути ключовими джерелами знань щодо людської сексуальності, зокрема для їхнього здоров'я та безпеки. Водночас в Україні через непоширений у суспільстві дискурс сексуальної освіти як батьки, так і вчителі/ки не завжди знають, чим є сексуальна освіта.

Зокрема, серед учасників/ць цього дослідження деякі не розмірковували або не чули раніше про це, поки їх не запросили до участі. Також існують різні очікування щодо тем, які має охоплювати сексуальна освіта. Відмінними є й уявлення про її наявність та вигляд на сьогодні в українській школі. Вчителі/ки початкової школи подекуди вважають, що сексуальна освіта абсолютно відсутня у молодших класах, оскільки в навчальних програмах про це зовсім не згадано – а деякі батьки переконані, що її немає в жодному класі. Чи буде сексуальна освіта комплексною, якісною і чи даватиме позитивні результати – залежить, зокрема, від ставлення та обізнаності щодо неї серед батьків і вчителів/ок.

Більшість і батьків, і вчителів/ок підтримують сексуальну освіту в школі та в родині. Натомість дещо менше позитивно ставляться до неї як неформальної – наприклад, лекцій, тренінгів, онлайн-курсів. Це частково може бути пов'язано з браком інформації про можливий зміст та організаторів/ок таких заходів.

Найбільш доречним форматом сексуальної освіти у школі більше половини вчителів/ок вважають лекції запрошених спеціалістів/ок, ще близько третини також підтримують заняття зі шкільним психологом або соціальним педагогом, вивчення окремих тем у межах обов'язкових предметів. Також третина вчителів/ок вважають, що вдалим був би окремий обов'язковий предмет із сексуальної освіти. Серед тих, хто мають бути залученими до сексуальної освіти дітей і підлітків, перевагу респонденти/ки віддали вчителям/кам або шкільним психологам/иням. Учасники/ці ФГД говорили, що для навчання дітей та підлітків, зокрема щодо найбільш чутливих тем, потрібна підготовка, розуміння, як спілкуватися з ними, а також встановлення довірливої атмосфери – і саме тому до сексуальної освіти мали б бути залучені ті, хто мають відповідну підготовку.

Хоча сексуальної освіти у школі «на папері» немає – про неї не йдеться в освітньому законодавстві, проте вчителі/ки обговорюють з учнівством деякі її теми в межах своїх предметів, згідно з програмами, зокрема в «Біології», «Основах здоров'я» чи «Громадянській освіті», та проводять інші позакласні заходи. Серед останніх можуть бути виховні години, лекції від спеціалістів/ок з-поза школи, факультативні заняття, кінопокази, підготовка плакатів тощо. Більшість вчителів/ок упевнені у своїх знаннях та відсутності дискомфорту щодо розмов із учнівством на теми про людську сексуальність. Хоча при цьому деякі з них підтримують стереотипні твердження, зокрема про віктимну поведінку («дівчата носять короткий одяг, аби спровокувати хлопців до залицянь»), щодо прав людей із ВІЛ («діти з ВІЛ мають вчитися окремо від інших дітей»), сексуальних орієнтацій («нетрадиційна сексуальна орієнтація потребує лікування»). Можна припустити, що їхні учениці й учні отримують оціночну й не завжди достовірну інформацію на дотичні теми на уроках чи інших заходах у школі, стикаються з упередженим ставленням до себе чи однокласників/ць. Проте все ж більшість вчителів/ок не підтримують стереотипні твердження.

Також вчителі/ки не отримали цілісної підготовки щодо реалізації сексуальної освіти. З них близько п'ятої частини вивчали в ЗВО основну інформацію щодо людської сексуальності, дещо менше під час навчання дізналися про методики проведення відповідних занять або про те, як говорити з батьками про сексуальну освіту. Щодо останнього близько п'ятої частини вчителів/ок отримували підготовку в межах підвищення кваліфікації. Та загалом ні в педагогічних ЗВО, ні на курсах підвищення кваліфікації, згідно з результатами опитування, більшість вчителів/ок нічого з запропонованих анкетною дослідження варіантів не проходили. Водночас на ФГД учасники/ці розповідали, що не завжди задоволені вибором і якістю наявних можливостей підвищення кваліфікації, а самі вони не шукають інших ресурсів навчання, оскільки не знають де і як це можна робити. Та деякі розповідали про інший досвід: вони користуються інтернетом, читають статті чи спеціалізовану літературу, іноді дивляться онлайн-курси чи інші навчальні відео, відвідують дотичні заходи, наприклад, конференції. Оскільки в навчальних закладах цілеспрямованої підготовки до реалізації сексуальної освіти немає, то більшість у питанні навчання наразі залежить від бажання та ініціативи самих вчителів/ок.

Переважно батьки готові підтримувати сексуальну освіту своїх дітей, зокрема через власну включеність – проведення таких заходів у родині. Водночас вони не завжди готуються до таких розмов, а також мають деякі психологічні бар'єри. При цьому більшість вважають, що вони не мають браку знань та від-

чували б себе комфортно при обговоренні зі своєю дитиною тем, які стосуються людської сексуальності.

Згідно з опитуванням, більшість батьків уже самі проводять або планують проводити заходи в межах сексуальної освіти своєї дитини. При цьому більше половини з них не користуються жодними зовнішніми джерелами для підготовки до цього, натомість спираються лише на власний досвід. Менше звертаються до статей в інтернеті, спеціалізованої літератури та блогів. На ФГД батьки зазначали, що відчують потребу сексуальної освіти для себе, оскільки не за всіма темами впевнені у власних знаннях – деякі з них готові й зацікавлені відвідувати вечірні заняття при школі, якби такі були. За результатами опитування, для найбільшої частки батьків не зовсім зрозумілими і/або комфортними для можливого обговорення з дитиною є питання про полюції, менструації, сексуальні орієнтації, правильні назви інтимних частин тіла, щодо згоди на секс. Майже половина батьків вважають, що не мають жодних бар'єрів при обговоренні з дитиною тем про людську сексуальність. Серед тих, хто визнавали їх наявність, найбільше (близько п'ятої частини опитаних) говорили про психологічну неготовність говорити на деякі теми, а також про брак розуміння, як і з чого починати такі розмови. Водночас більшість батьків хотіли б отримати допомогу від школи щодо сексуальної освіти їхніх дітей.

Хоча батьки та вчителі/ки переважно впевнені у своїй готовності обговорювати з дітьми і підлітками чутливі й інтимні теми, що стосуються людської сексуальності, навчання й додаткова підготовка для них самих їх також цікавить. Зокрема, батьки, які іноді не знають, з чого починати і як вести розмову, а також бояться сказати щось не так, готові були б навчатися разом із дітьми, зокрема після своєї роботи, якби школа пропонувала такі можливості. Також вони мають потребу у консультаціях спеціалістів/ок, які могли б їм надати поради.

Для вчителів/ок у підтримці та проведенні сексуальної освіти існує кілька важливих мотиваторів – передусім це підтримка батьків та запит з боку самого учнівства. Водночас важливими для них є і системні зміни: підтримка з боку МОН, ІППО та адміністрації школи, наявність концепції сексуальної освіти для шкіл. Значна частина вчителів/ок вважають, що, проводячи уроки на будь-яку тему щодо сексуальної освіти з запропонованого переліку, вони почувалися б упевнено у своїх знаннях і їм було б комфортно їх обговорювати. Найбільше у них виникають сумніви у власних знаннях або у комфортності обговорення питань, що стосуються сексуальних орієнтацій, полюцій, згоди на секс – ці самі теми вони називали недостатньо або взагалі не розкритими в навчальних про-

грамах, і тому їм для проведення відповідних уроків необхідно шукати додаткових матеріалів, аби розкрити тему.

Вчителі/ки також зацікавлені взяти участь у заходах для підвищення кваліфікації з цих тем, якби ці можливості були широко доступні. Звісно, деякі з них не готові були б до своїх завдань додавати ще й проведення чи організацію нових заходів, оскільки мають сумніви, що це буде додатково оплачуватися і на це буде виділено додатковий час.

Проте всі (принаймні на ФГД), включно з батьками, висловлювали підтримку сексуальної освіти у школі, якщо вона відповідатиме базовим вимогам: відповідність інформації до віку дітей, відсутність нав'язування ідей, якісна підготовка тих, хто проводить такі заняття.

Рекомендації

- Для кращого розуміння та актуалізації КСО у суспільстві, а також активнішого залучення до її реалізації батьків і вчителів/ок необхідна інформаційна кампанія серед цієї аудиторії в першу чергу. Зокрема, серед завдань має бути покращення рівня знань про КСО, її зміст та цілі, можливі формати та ресурси.
- Для розвитку формальної сексуальної освіти та підтримки вчителів/ок потрібні масштабні системні зміни. Зокрема це стосується визнання КСО: введення цього поняття в освітнє середовище, допомоги вчителям/кам із матеріалами для проведення відповідних занять. Щоб сексуальна освіта у школі була справді комплексною й мала позитивний вплив на поведінку учнівства, необхідним є перегляд наявних навчальних програм та їх доповнення темами відповідно до міжнародних рекомендацій або введення окремого предмету, а також звернення по рекомендації до експертів/ок із сексуальної освіти, зокрема тих, які мають досвід її впровадження чи консультування в інших країнах.
- Згідно з результатами дослідження, самим батькам потрібна й корисна сексуальна освіта, передусім для підвищення їхнього рівня знань, а вже поза цим – для підготовки й допомоги з участю в КСО, зокрема для проведення бесід із дитиною в родині. Наприклад, на ФГД батьки озвучували інтерес до відвідування разом із дитиною таких занять у школі, у вечірній час. Щоб у батьків було більше ресурсів для проведення сексуальної освіти, варто

також більше інформувати їх про можливості неформальної освіти: її наявність, варіанти, джерела, де шукати та як обирати, до кого можна звертатися з питаннями та по допомогу.

- Це стосується і вчителів/ок, які переважно не отримують такого навчання й підготовки в університеті або на курсах підвищення кваліфікації. Щоби вони могли взяти на себе провідні ролі в КСО, для них корисними можуть бути, зокрема, тренінги з підходів і методики проведення занять, посібники або інші допоміжні матеріали для підготовки й роботи на заняттях, курс сексуальної освіти для самих вчителів/ок, а також ознайомлення з досвідом колег.
- Тема сексуальної освіти дітей і підлітків в Україні має потенціал для подальших досліджень. Передусім детальнішого вивчення потребує ситуація навколо сексуальної освіти (та загалом її наявність) у невеликих містах, особливо у сільській місцевості. Їхні мешканці та мешканки зазвичай можуть мати менше можливостей взяти участь у різноманітних заходах і більш обмежений доступ до ресурсів, корисних для організації чи проведення сексуальної освіти, оскільки тематичні події – наприклад, тренінги, лекції чи виставки – сконцентровані переважно у великих містах, і тут же простіше знайти спеціаліста/ку для консультації або купити спеціалізовану літературу, при чому в невеликих населених пунктах не завжди навіть є книжкові магазини. Також недостатньо дослідженими є запити й очікування самих дітей і підлітків: як самі вони оцінюють рівень сексуальної освіти, що їм забезпечують (якщо забезпечують) батьки та школа, яким джерелам інформації вони взагалі довіряють і які є авторитетними для них, які формати занять були б для них найбільш цікавими та зручними тощо. Ще достатньо питань наразі залишаються без відповідей – і їх отримання сприяло б прийняттю доказових рішень та розвитку ефективної державної політики, зокрема у сфері освіти та здоров'я дітей і підлітків.

ДОДАТОК 1. КІЛЬКІСТЬ ОПИТАНИХ РЕСПОНДЕНТІВ/ОК, РОЗПОДІЛ ЗА ОБЛАСТЯМИ ПРОВЕДЕННЯ ОПИТУВАННЯ

Регіон	Область	Кількість опитаних батьків	Кількість опитаних вчителів/ок
СХІД	Донецька	18	19
	Луганська	11	13
	Харківська	26	26
ЗАХІД	Волинська	19	18
	Закарпатська	22	22
	Івано-Франківська	20	21
	Львівська	35	35
	Рівненська	19	18
	Тернопільська	14	14
	Чернівецька	14	17
м. КИЇВ	Київ	48	42

Регіон	Область	Кількість опитаних батьків	Кількість опитаних вчителів/ок
ПІВНІЧ	Житомирська	17	18
	Київська	17	19
	Сумська	15	15
	Чернігівська	16	14
ЦЕНТР	Вінницька	18	18
	Дніпропетровська	42	42
	Кіровоградська	14	14
	Полтавська	15	15
	Хмельницька	20	17
	Черкаська	18	18
ПІВДЕНЬ	Запорізька	21	23
	Миколаївська	14	12
	Одеська	30	33
	Херсонська	16	16
Загалом		519	519

ДОДАТОК 2.

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ БАТЬКІВ, ЯКІ БУЛИ ОПИТАНІ В МЕЖАХ ДОСЛІДЖЕННЯ

Клас, у якому навчається дитина	
1 - 4 клас	46%
5 - 11 клас	54%
Стать респондента/ки	
Чоловіча	14%
Жіноча	86%
Вік	
18-24 роки	0,4%
25-34 роки	35%
35-44 роки	51%
45-54 роки	13%
55-64 роки	0,6%

Сімейний стан	
Одружений/заміжня	86%
Спільне проживання без реєстрації шлюбу	4%
Неодружений / незаміжня	3%
Розлучений / розлучена	7%
Вдівець / вдова	1%
Наскільки релігійною людиною себе вважають	
Вірю, проте релігійних служб не відвідую, правил і обрядів релігії не дотримуюсь	22%
Інколи відвідую служби або зібрання, дотримуюсь окремих правил і обрядів своєї релігії	45%
Прагну або систематично беру участь у службах або зібраннях, виконувати всі правила та обряди своєї релігії	19%
Взагалі не вважаю себе релігійною людиною	9%
Важко відповісти або відмова	5%

Макрорегіон	
Київ	8%
Північний	13%
Західний	28%
Центральний	24%
Південний	17%
Східний	11%
Розмір населеного пункту	
Село	35%
Місто до 50 тис	23%
Місто 51-100 тис	7%
Місто 101-500 тис	16%
Місто понад 500 тис	20%

ДОДАТОК 3. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЧИТЕЛІВ/ОК, ЯКІ БУЛИ ОПИТАНІ В МЕЖАХ ДОСЛІДЖЕННЯ

Які ключові предмети викладають	
Основи здоров'я (5-9 класи)	24%
Біологія	33%
Громадянська освіта	8%
Ведуть початкові класи	46%
Стать	
Чоловіча	7%
Жіноча	93%
Вік	
18-24 роки	3%
25-34 роки	14%
35-44 роки	29%
45-54 роки	35%
55-64 роки	17%
65 років і старше	2%

Наскільки релігійною людиною себе вважають	
Вірю, проте релігійних служб не відвідую, правил і обрядів релігії не дотримуюсь	17%
Інколи відвідую служби або зібрання, дотримуюсь окремих правил і обрядів своєї релігії	48%
Прагну або систематично беру участь у службах або зібраннях, виконувати всі правила та обряди своєї релігії	21%
Взагалі не вважаю себе релігійною людиною	9%
Важко відповісти або відмова	5%
Макрорегіон	
Київ	8%
Північний	13%
Західний	28%
Центральний	24%
Південний	17%
Східний	11%

Розмір населеного пункту	
Село	35%
Місто до 50 тис	23%
Місто 51-100 тис	7%
Місто 101-500 тис	16%
Місто понад 500 тис	20%

ДОДАТОК 4. СЦЕНАРІЙ ФОКУС-ГРУПОВИХ ДИСКУСІЙ З БАТЬКАМИ

Доброго дня!

Мене звати _____, я працюю в Аналітичному центрі Cedos і я буду вести нашу розмову.

Дякую, що ви погодились взяти участь й поділитися своїми міркуваннями.

Наше обговорення та інші організовані в межах дослідження ставлення вчителів та батьків до комплексної сексуальної освіти, яке ми проводимо для Фонду народонаселення ООН, що працює у сферах, зокрема, репродуктивного здоров'я та розбудови потенціалу молоді.

Такі інтерв'ю проводимо з вчителями та батьками школярів. Вони мають допомогти оцінити підтримку чи непідтримку сексуальної освіти для дітей, готовність батьків та вчителів долучатися до цього процесу, визначити запити й потреби, аби брати на себе провідні ролі в цих питаннях. Тож сьогодні ми поговоримо з вами про сексуальну освіту, або ж статеве виховання як в школах, так і поза школами, зокрема в сім'ях.

Наша зустріч конфіденційна, ваші імена не будуть використовуватися в дослідженні.

Для того, щоб дослідниці могли працювати з відповідями, обговорення записуватиметься на диктофон, доступ до записів буде лише у них.

Декілька правил, щоб бесіда була плідною та приємною.

- Відповідайте щиро (чесно)
- Висловлюйте власну думку, навіть якщо вона суперечить думкам більшості учасників фокус-групи
- Поважайте думки інших
- Немає правильних або неправильних відповідей
- Говорить чітко/голосно/по черзі, не перебиваючи одне одного (!)

- Вимкніть звук на мобільних телефонах, аби не заважати ходу дискусії
- Приймається відповідь «я не знаю»

А зараз, будь ласка, напишіть на листочках імена, як до вас можна звертатись під час обговорення.

БЛОК 0. ЗНАЙОМСТВО

1. Розкажіть, будь ласка, коротко про себе: як вас звати, у якій сфері ви зайняті, скільки маєте дітей, у якому вони класі, у якій школі навчаються.
2. Чи чули ви раніше щось про сексуальну освіту? Зокрема, саме словосполучення? Розкажіть коротко, де і за яких умов?
3. Пригадайте, будь ласка, які синоніми, інші формулювання, до «сексуальної освіти» ви зустрічали? Як вважаєте, чи є між цими формами вагомій відмінності? Назвіть їх.

Зондування:

- Сексуальна освіта
 - Статеве виховання
 - Сексуальна просвіта
 - Освіта про сексуальність
 - Освіта про репродуктивне здоров'я та стосунки
4. Особисто вам яке з формулювань більше подобається: комфортніше було б використовувати у повсякденній мові? А яке з них, на вашу думку, найбільше відображає зміст і цілі, про які ми говорили на цій зустрічі?

Узгодьте формулювання, яке учасникам та учасницям комфортно буде використовувати під час дискусії.

БЛОК 1.
СТАВЛЕННЯ
ДО СЕКСУАЛЬНОЇ
ОСВІТИ

5. Як ви вважаєте, чи актуальна сексуальна освіта для дітей в Україні?
6. Поділіться, будь ласка, вашими міркуваннями: що для вас значить «сексуальна освіта»

Зондування:

- Які теми мають до неї входити?
- Хто має нею займатися?
- А за ким має бути закріплена провідна роль?
- У яких форматах вона може і має бути?
- З якого класу має починатися? А якщо загалом, наприклад, у сім'ї, - з якого віку?

Для того, щоб ми з вами далі говорили про одне й те ж, я коротко уточню, що ми маємо на увазі під сексуальною освітою. Під цим поняттям мається на увазі викладання та навчання тем, що пов'язані з сексуальністю як сферою життя людини: репродуктивне здоров'я та репродуктивна функція, тіло й розвиток людини, стосунки (сімейні, романтичні, дружба), цінності та права людини, насильство й безпека, медійна грамотність, гендерна рівність та інші. Головна умова такого статевого виховання – теми викладаються відповідно до віку

БЛОК 2.

ПІДТРИМКА СЕСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ

ФОРМАЛЬНА СЕСУАЛЬНА ОСВІТА

7. Як ви вважаєте, чи є сексуальна освіта в українській школі? Чому вона має бути в школах?
8. Опишіть, будь ласка, коротко як вона виглядає, з вашої точки зору (форми і зміст). Як би ви оцінили її рівень?
9. Які недоліки сексуальної освіти в українській школі ви помічали?
10. Які найголовніші цілі сексуальної освіти в школах ви б виділили?
11. Що або хто може заважати розвитку сексуальної освіти в школах?
12. Кого ви бачите в ролі людини, яка здійснює сексуальну освіту вашої дитини в школі? А навпаки – хто б не мав бути на цьому місці?
13. Ви б хотіли, що би що розповіли вашій дитині в школі? З якими темами ви б хотіли отримати допомогу від школи – щоб їх проговорили замість вас з вашою дитиною?

НЕФОРМАЛЬНА СЕСУАЛЬНА ОСВІТА

14. Якщо говорити не про шкільні предмети з темами з сексуальної освіти. Чи знаєте ви або чи зустрічали інші джерела, формати сексуальної освіти?
15. Як ви ставитесь до сексуальної освіти для дітей не в межах школи: у формі онлайн-курсів, спеціальних сайтів, книжок?

Зондування:

- Які їхні переваги, недоліки?

Зараз я покажу вам перелік тем. Ознайомтесь з ними, будь ласка.

- Особиста безпека: правила спілкування з незнайомими людьми
- Коректні назви інтимних частин тіла
- Менструації
- Полюції
- Прийняття рішення про початок статевого життя
- Вагітність та народження дітей
- Захворювання, що передаються статевим шляхом
- ВІЛ/СНІД
- Контрацепція
- Гендерна рівність та стереотипи
- Безпека в Інтернеті
- Згода на секс
- Сексуальні орієнтації

16. Як ви думаєте (знаєте), чи є у списку такі теми, що не входять до навчальних програм і не обговорюються з учнями в школах?

17. **Якщо деякі теми відсутні:** Чи мали б вони бути включені до навчальної програми?

18. **Якщо всі теми є:** Чи є серед них такі, що недостатньо представлені в навчальних програмах? Чи мають обговорюватися більше?

19. Як ви думаєте, від кого діти мають отримувати інформацію про відповідні теми? Чому ви так думаєте?
20. А від кого діти краще сприйматимуть інформацію? Наприклад, від батьків чи від вчителів?
21. У якій з цих тем ви відчуваєте невпевненість у власних знаннях, аби обговорювати їх із дитиною?
22. А які з цих тем є для вас найбільш некомфортними для обговорення з дитиною?
23. Чи говорили ви зі своєю дитиною на такі теми? Як виглядали ці розмови? З чого починалися? Як ви себе почували? Чого вам бракувало?
24. Чи використовували ви якісь джерела, аби самим підготуватися до розмови?
25. Як ви вважаєте, чи є бар'єри, що заважають вам вільно (або як би вам самим хотілося) говорити з вашою дитиною на теми про сексуальність людини?

**БЛОК 3.
ГОТОВНІСТЬ
БАТЬКІВ
ПІДТРИМУВАТИ
КСО ДЛЯ СВОЇХ
ДІТЕЙ**

26. Як би ви оцінили, який рівень сексуальної освіти в українських школах, зокрема в школі, де навчається ваша дитина?
27. Як ви думаєте, чому сексуальна освіта слабо розвинена в школах (або взагалі відсутня)? Які можуть бути причини низької активності вчителів щодо викладання таких тем? А батьків?
28. На вашу думку, чи необхідно розвивати (впроваджувати) сексуальну освіту в школах? Якщо так, то які саме зміни мають відбутися? Які заходи мають відбутися на місцевому або й національному рівнях?

Зондування:

- громадське обговорення навчальних програм з предметів, що включають теми з сексуальної освіти,
- участь у розробці навчальної програми для курсу/факультативу з сексуальної освіти для вашої школи,
- участь у розробці навчальної програми для курсу/факультативу з сексуальної освіти для вибору будь-якою школою,
- звернення до МОН та місцевих органів влади про підтримку запровадження сексуальної освіти в школах,
- участь в акціях, мітингах

29. У яких заходах ви б узяти участь, аби це сприяло розвитку сексуальної освіти в школах?

30. Чи ви знаєте, як ваші друзі та знайомі переважно займаються сексуальною освітою своїх дітей в сім'ї? Чи займаються загалом? Можете навести приклади?

31. А чи забезпечуєте сексуальну освіту ви у вашій сім'ї? Розкажіть про це детальніше, будь ласка.

<p>БЛОК 4. ЗДАТНІСТЬ СПІЛКУВАТИСЯ НА ЧУТЛИВІ ТЕМИ, РІВЕНЬ ЗНАНЬ І НАВИЧОК, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КСО</p>	<p>32. Як ви вважаєте, як можна зрозуміти, чи виходить у батьків проводити сексуальну освіту для своєї дитини?</p> <p>33. Що треба знати і вміти батькам, аби добре забезпечувати сексуальну освіту в родині?</p> <p>34. А які знання та навички потрібні вчителю, щоб реалізовувати сексуальну освіту у школі?</p> <p>35. Як би ви оцінили власну здатність спілкуватися з дитиною на чутливі теми?</p> <p>36. Чи ви читали десь або зверталися до когось, аби підготуватися до розмов з дитиною на чутливі теми?</p>
<p>БЛОК 5. ПОТРЕБИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ПРОВІДНИХ РОЛЕЙ У КСО</p>	<p>37. Щоб вам могло допомогти у проведенні бесід з вашою дитиною/дітьми на теми сексуальної освіти (проводити взагалі або так, як би вам хотілося)?</p> <p>Зондування:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Інтерес дитини • Підтримка партнера/партнерки • Приклади ваших знайомих/друзів • Можливість обговорювати досвід з іншими батьками • Яких знань і навичок вам бракує? • Чи існують психологічні бар'єри? • Чи достатньо підтримки з боку вашого/вашої партнера/партнерки?

38. Як ви вважаєте, чи може в школі, де вчиться ваша дитина/діти, бути якісна сексуальна освіта? Що для цього необхідно? Чи хотіли б ви долучитися до впровадження сексуальної освіти у цій школі? Яким чином? Чи залучає школа вас як батьків до подібних заходів?

39. Яка роль вчителів у сексосвіті? Яким чином вони допомагають/заважають вам у реалізації сексуальної освіти в сім'ї?

На цьому наші питання закінчилися. Можливо, ви хочете зробити короткий висновок чи додати щось іще до нашого обговорення?

Дуже дякуємо вам за участь!

---- Кінець інтерв'ю ----

ДОДАТОК 5. СЦЕНАРІЙ ФОКУС-ГРУПИ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ І ВЧИТЕЛЬОК

Доброго дня!

Мене звати _____, я працюю в Аналітичному центрі Cedos і я буду вести нашу розмову.

Дякую, що ви погодились взяти участь й поділитися своїми міркуваннями.

Наше обговорення та інші організовані в межах дослідження ставлення вчителів та батьків до комплексної сексуальної освіти, яке ми проводимо для Фонду народонаселення ООН, що працює у сферах, зокрема, репродуктивного здоров'я та розбудови потенціалу молоді.

Такі інтерв'ю проводимо з вчителями та батьками школярів. Вони мають допомогти оцінити підтримку чи невідтримку сексуальної освіти для дітей, готовність батьків та вчителів долучитися до цього процесу, визначити запити й потреби, аби брати на себе провідні ролі в цих питаннях. Тож сьогодні ми поговоримо з вами про сексуальну освіту, або ж статеве виховання як в школах, так і поза школами, зокрема в сім'ях.

Наша зустріч конфіденційна, ваші імена не будуть використовуватися в дослідженні.

Для того, щоб дослідниці могли працювати з відповідями, обговорення записуватиметься на диктофон, доступ до записів буде лише у них.

Декілька правил, щоб бесіда була плідною та приємною.

- Відповідайте щиро (чесно)
- Висловлюйте власну думку, навіть якщо вона суперечить думкам більшості учасників фокус-групи
- Поважайте думки інших
- Немає правильних або неправильних відповідей
- Говорить чітко/голосно/по черзі, не перебиваючи одне одного (!)

- Вимкніть звук на мобільних телефонах, аби не заважати ходу дискусії
- Приймається відповідь «я не знаю»

А зараз, будь ласка, напишіть на листочках імена, як до вас можна звертатись під час обговорення.

БЛОК 0. ЗНАЙОМСТВО І РЕФРЕЙМІНГ

1. Представтесь, будь ласка, та коротко розкажіть, які предмети ви викладаєте та який ваш педагогічний стаж? Чи маєте класне керівництво?
2. Чи чули ви раніше щось про сексуальну освіту? Зокрема, саме словосполучення? Розкажіть коротко, де і за яких умов?
3. Пригадайте, будь ласка, які синоніми, інші формулювання, до «сексуальної освіти» ви зустрічали? Як вважаєте, чи є між цими формами вагомі відмінності? Назвіть їх.

Зондування:

- Сексуальна освіта
 - Статеве виховання
 - Сексуальна просвіта
 - Освіта про сексуальність
 - Освіта про репродуктивне здоров'я та стосунки
4. Особисто вам яке з формулювань більше подобається: комфортніше було б використовувати у повсякденній мові? А яке з них, на вашу думку, найбільше відображає зміст і цілі, про які ми говорили на цій зустрічі?

Узгодьте формулювання, яке учасникам та учасницям комфортно буде використовувати під час дискусії.

БЛОК 1. СТАВЛЕННЯ ДО СЕСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ

5. Як ви вважаєте, чи актуальна сексуальна освіта для дітей в Україні?

6. Поділіться, будь ласка, міркуваннями: що для вас значить поняття «сексуальна освіта»?

Зондування:

- Які теми мають до неї входити?
- Хто має нею займатися?
- А за ким має бути закріплена провідна роль?
- У яких форматах вона може і має бути?
- З якого класу має починатися? А якщо загалом, наприклад, у сім'ї, - з якого віку?

Для того, щоб ми з вами далі говорили про одне й те ж, я коротко уточню, що ми маємо на увазі під сексуальною освітою. По-перше, це процес викладання та вивчення когнітивних, емоційних, фізіологічних та соціальних аспектів людської сексуальності. Зокрема, це теми про репродуктивне здоров'я та репродуктивна функція, тіло й розвиток людини, стосунки, цінності та права людини, насильство й безпека, медійна грамотність, гендерна рівність та інші. При чому зміст сексуальної освіти має базуватися на науковій інформації про репродуктивне здоров'я людини та людську поведінку. І зрештою її мета – сформувані в дітей і підлітків знання, ціннісні установки та вміння, з якими вони будуть відповідально ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших, будувати стосунки, базовані на повазі, та свідомо приймати рішення.

БЛОК 2.

ПІДТРИМКА СЕСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ

ФОРМАЛЬНА СЕСУАЛЬНА ОСВІТА

7. Як ви вважаєте, чи є сексуальна освіта в українській школі? Чому вона має бути в школах?
8. Опишіть, будь ласка, коротко як вона виглядає, з вашої точки зору (форми і зміст). Як би ви оцінили її рівень?
9. Які недоліки сексуальної освіти в українській школі ви помічали?
10. Які найголовніші цілі сексуальної освіти в школах ви б виділили?
11. Що або хто може заважати розвитку сексуальної освіти в школах?

НЕФОРМАЛЬНА СЕСУАЛЬНА ОСВІТА

12. Якщо говорити не про шкільні предмети з темами з сексуальної освіти. Чи знаєте ви або чи зустрічали інші джерела, формати сексуальної освіти?
13. Як ви ставитеся до сексуальної освіти для дітей не в межах школи: у формі онлайн-курсів, спеціальних сайтів, книжок?

Зондування:

- Які їхні переваги, недоліки?
14. Як ви вважаєте, хто може займатися питаннями сексуальної освіти, окрім вчителів у школі та сім'ї?

Зараз я ПОКАЖУ вам перелік тем. Ознайомтесь з ними, будь ласка.

- Особиста безпека: правила спілкування з незнайомими людьми
- Коректні назви інтимних частин тіла
- Менструації
- Полюції
- Прийняття рішення про початок статевого життя
- Вагітність та народження дітей
- Захворювання, що передаються статевим шляхом
- ВІЛ/СНІД
- Контрацепція
- Гендерна рівність та стереотипи
- Безпека в Інтернеті
- Згода на секс
- Сексуальні орієнтації

15. Як ви вважаєте, які з цих тем мають обговорюватися з дітьми? Чи всі? І чи залежить це від віку (класу) дітей?

16. Чи є серед цих тем «чутливі» (для учнів)?

17. У якій з цих тем ви відчуваєте невпевненість у власних знаннях, аби обговорювати їх на уроці?

18. А які з цих тем є для вас найбільш некомфортними для обговорення на уроках?

БЛОК 3.
ГОТОВНІСТЬ
ВЧИТЕЛІВ
ВПРОВАДЖУВАТИ
КСО У ШКОЛАХ.
РОЛЬ
ТА ПІДТРИМКА
СЕСУАЛЬНОЇ
ОСВІТИ

Розкажіть, будь ласка, коротко про ваш досвід викладання тем, що стосуються сексуальної освіти, зокрема:

Зондування:

- Як би ви загалом описали такі уроки: чи вони відрізняються від інших?
- Як вам було їх вести?
- Яка реакція учнівства?

20. Чи ви проводили щось із таких заходів на теми про людську сексуальність?

- Виховні години
- Запрошення спеціалістів ззовні (медпрацівників, представників громадських організацій тощо)
- Відвідування тематичних тренінгів чи лекцій поза школою Факультативи (напр., «Захисти себе від ВІЛ», «Дорослішай на здоров'я»)
- Організація тематичних кінопоказів
- Підготовка тематичних плакатів

21. Що з цього було корисним, а що – ні?

22. Чи хотіли б або плануєте проводити щось із вищеведеного списку?

23. Як ви думаєте, чому сексуальна освіта слабо розвинена в школах (або взагалі відсутня)? Які можуть бути причини низької активності вчителів щодо викладання таких тем? А батьків?

24. Як ви вважаєте, що потрібно робити вчителям і батькам для того, щоб сексуальну освіту впроваджували (або розвивали) в школах? Що б вони могли для робити?

Зондування:

- Громадське обговорення навчальних програм з предметів, що включають теми з сексуальної освіти
- Участь у розробці навчальної програми для курсу/факультативу з сексуальної освіти для вашої школи
- Звернення до МОН та місцевих органів влади про підтримку запровадження сексуальної освіти в школах

25. У яких із цих заходів ви самі хотіли й взяли б участь?

26. Якою ви бачите свою роль як вчителя у сексуальній освіті в школі?

27. Які причини у вас як вчителя для викладання тем сексуальної освіти? Що вас мотивує? Назвіть дві найголовніші причини?

**БЛОК 4.
ЗДАТНІСТЬ
СПІЛКУВАТИСЯ
НА ЧУТЛИВІ
ТЕМИ, РІВЕНЬ
ЗНАТЬ І НАВИЧОК,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ
КСО**

28. Як ви вважаєте, кому простіше спілкуватися на чутливі теми: молодому вчителю чи вчителю з досвідом?

29. Яких основних цінностей ви намагаєтеся учнів на уроках, що пов'язані з сексуальною освітою? Що вони мають засвоїти (які установки у них треба сформулювати)?

Зондування:

- толерантність, прийняття відмінностей, повага, рівність, взаємність; утримання, моногамія, відповідальність, безпека?
30. Як ви вирішуєте, на чому зосереджувати увагу на таких уроках?

Зондування:

- дотримуєтесь навчальної програми, конспекту уроку, запитів учнів, залежно від класу?
31. Як ви думаєте, який вплив сексуальна освіта має або може мати на поведінку учнів загалом, не просто під час чи після уроку?

Зондування (ПОКАЗАТИ список після того, як вони назвуть свої варіанти):

- Відтермінування початку статевого життя
 - Зростання частоти статевих контактів
 - Зростання кількості статевих партнерів
 - Зростання ризикованої поведінки
 - Частіше використання контрацепції
 - Збільшення рівня знань про ризики завагітніти, заразитися венеричними хворобами
32. Як ви працюєте з релігійним та культурним різноманіттям щодо тем сексуальної освіти?
33. Чи є якісь групи учнів, яким складніше викладати сексосвіту? Які це групи? В чому виражається ця складність? Чому, на вашу думку, складніше викладати саме цим групам? Чи змінюєте ви підхід викладання у відношенні до них?

34. Чи ви викладаєте людську сексуальність використовуючи реалістичні, практичні ресурси? Як ви вирішуєте, які ресурси використовувати? Як ви уникаєте звинувачень у використанні «непристойних», «обурливих» чи навіть «порнографічних» матеріалів?

35. Чи ви використовуєте інші, специфічні слова для обговорення тем, пов'язаних із сексуальною освітою?

Зондування:

- Медичні терміни, формальні, неформальні, сленгові, суміш?

36. Що ви дозволяєте розповідати учням про їхній досвід? Як ви вирішуєте?

38. Як би ви оцінили власну здатність спілкуватися з учнями на чутливі теми?

39. Розкажіть, будь ласка, які вчителі мають можливості для підвищення власного рівня знань та навичок, необхідних для сексуальної освіти? Якими з них ви користувалися?

40. Як ви оцінюєте: університет (інститут), де ви здобували педагогічну спеціальність, підготував вас до реалізації сексуальної освіти в школах? Поясніть, будь ласка.

41. А чи отримували таку підготовку на курсах підвищення кваліфікації?

42. В університеті чи на курсах ваше навчання стосувалося чогось із наведеного у списку?

- Основна інформація щодо людської сексуальності
- Як говорити з батьками про статеve виховання

	<ul style="list-style-type: none"> • Ознайомлення з навчальними програмами (зі статевого виховання) • Культурна та духовна (зокрема релігійна) чутливість у викладанні тем з статевого виховання • Методи викладання тем про людську сексуальність • Практика викладання тем про людську сексуальність учнівству
<p>БЛОК 5. ПОТРЕБИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ПРОВІДНИХ РОЛЕЙ У КСО</p>	<p>43. Як ви вважаєте, які заходи можуть бути корисними для вчителів щодо викладання уроків, пов'язаних з сексуальною освітою?</p> <p>Зондування:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Тренінги з підходів проведення занять з сексуальної освіти, тренінги з сексуальної освіти для вчителів, посібники для проведення занять з сексуальної освіти, ознайомлення з досвідом інших колег, які проводять заняття з сексуальної освіти <p>44. Чи вистачає матеріалу в підручниках для вивчення тем про людську сексуальність? Які джерела ви ще використовуєте?</p> <p>45. Щоб вам допомогло краще викладати теми, що пов'язані з сексуальною освітою?</p> <p>Зондування:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Яких знань і навичок вам бракує? • Чи існують психологічні бар'єри? • Чи достатньо підтримки з боку колег/адміністрації/батьків?

	<p>46. А що б вас могло мотивувати займатися сексуальною освітою поза уроками, в школі?</p> <p>Зондування:</p> <ul style="list-style-type: none">• Підтримка адміністрації школи, підтримка батьків, фінансова винагорода, звернення учнівства про проведення таких заходів <p>47. Як ви вважаєте, чи може саме у вашій школі бути якісна сексуальна освіта? Що для цього необхідно? Чи хотіли б ви долучитися до впровадження сексуальної освіти у вашій школі? Яким чином АБО Чому не хотіли б?</p>
<p>БЛОК 6. БОНУСНІ ПИТАННЯ І ВИСНОВКИ</p>	<p>48. Яке ваше ставлення до таких тверджень:</p> <ul style="list-style-type: none">• Дівчата, які носять короткий одяг та яскравий макіяж, ЦИМ спонукають хлопців до активних залицянь• ВІЛ-позитивні діти не повинні вчитися разом з іншими дітьми• Обговорення питань контрацепції в школі лише підштовхує учнів до початку/активнішого статевого життя <p>49. Як ви вважаєте, чи має МОН розвивати сексуальну освіту в школі й поза нею?</p>

